

תגובה לדברי פרופ' לב ז"ל על הספר "גידולו של גדול"*

עורך "המעין" פרסם את דברי פרופ' לב שנתיים לאחר פטירתו. נראה שהוא מזדהה עם מה שאמר פרופ' לב באותה הרצאה, כולל גישתו לאמירת מה שהוא חשב ל"כל האמת" ולאי הסתרת עובדות. אולם גם פרופ' לב ז"ל וגם עורך "המעין" יבל"א אינם נוהגים בהתאם לשיטה זו: לא ראיתי ב"המעין" הספדים ותיאורי אישים הכוללים תכונות שליליות כשמדובר בדמויות שהעורך מעריך, וגם בגוף ההרצאה לא הוזכרה ולו נקודת ביקורת אחת לגבי הספר של הרב נתן קמינצקי, למרות שבהחלט יש מה לבקר בו. כך למשל, גם אני שמעתי שהרב שטרנבוך שליט"א "הכשיר" את הספר, אלא שכדרכי לבדוק בעצמי דברים מעין אלו טלפנתי אליו ושאלתי (בעילום שם) מהי דעתו; הרב השיב שהספר מכיל דברים טובים אך גם דברים רעים מאוד, ולכן אם אמצא שהערכתי לגדולי ישראל מוגברת על ידי הקריאה הרי שאוכל להמשיך לקרוא בו, ואם להיפך - כי אז עלי לחדול.

לגבי האמינות של הספר: כל מה שצריך לעשות כדי לקבל הערכה של מידת האמינות שלו היא לעיין ברשימת המקורות שבסוף הספר; חלק מן המקורות אינני מכיר, אך את חלקם זיהיתי כמקורות שאיני חושבם לאמינים. נזכרתי בדברים החריפים שכתב החיד"א על האמינות של ספר 'שלשלת הקבלה' לר' גדליה אבן יחיא, שהכניס לספרו כל מה שראה ושמע מבלי בדיקה. למעשה אין ספק שחלק גדול מן הרכילות המובאות בספר אינן אמינות, וגם אינן יכולות להיות אמינות. בתחילת הספר מביא המחבר את הערכת בתו של ה'חפץ חיים' ש-85 אחוז מהסיפורים המסופרים על אביה אינם נכונים; ר' נתן קמינצקי עצמו מפקפק בסטטיסטיקה זו, אך אני עצמי נוטה להאמין שזו היא דווקא הערכה שמרנית. מכל מקום בין אם מדובר ב-85 אחוז או רק ב-55 אחוז ברור שאי אפשר לסמוך על סיפורים מסוג זה. פרופ' זומר (היסטוריון) אמר לי שגם על סיפורים היסטוריים אי אפשר לסמוך, ולדעתו לכן לא ציטטו חז"ל מספרי ההיסטוריה העתיקים בשום מקום, וד"ל.

לגבי הסיפור המובא בספר על מו"ר, גאון ישראל, רבי אהרן קוטלר זצוק"ל, שכתב מכתב לארוסתו שהיו בו דברים שלא מצאו חן בעיני חותנו לעתיד הגרא"ז מלצר זצ"ל, אין ספק שהמחשבה הראשונה שעולה על דעתו של כל קורא היא

* 'המעין' תשרי תש"ע [נ, א] עמ' 100 ואילך.

שהמדובר במכתב רומנטי, אף שר' נתן לא כתב זאת במפורש (לי אף אמר ר' נתן שאין לו מושג מה היה כתוב במכתב). אך נודע לי שבישיבת חברון היה מפורסם בזמנו שביקורתו של הגראז"מ על המכתב שכתב ר' אהרן היתה קשורה לסיפורו על הענין שה"חבורות" שהעביר עוררו בישיבה, שהגראז"מ חשש שיש בזה מידת־מה של התפארות יתר; ועל זה ענה לו הסבא מסלבודקה מה שענה. האם כדאי לכתוב חצאי אמיתות כשלכותב אין ידע שלם על מה שנעשה באמת? אמרתי לר' נתן קמנצקי שלכן קראה התורה ללשון הרע "שמע שוא" ואונקלוס תרגם "שקר" אף שלשון הרע הוא אמת, מפני שהוא מייצר הערכה מוטה כלפי הנידון ללא ראיית כל התמונה. שאלתי מי סיפר לו את הסיפור. ר' נתן אמר שהסיפור ממקור נאמן ונקב בשמו, אך הודה שאינו מכיר אדם זה אישית. שאלתי מנין לו אם כן שהמקור נאמן? על זה לא יכל להשיב... מובן שככל שמראיינים מספר רב יותר של אנשים ושומעים מהם סיפורים שונים גדל הסיכוי לקבל אינפורמציה לא אמינה. גם על עדות של שני עדים על אותו מעשה אומרת הגמרא (פסחים יב, ב) עדות לזריזים ניתנה ולא לכל העם (המצווים על חמץ), כל שכן כשזקנים מספרים על פרטים שראו או שמעו בנעוריהם לפני יובל שנים ויותר.

יתכן שההתמקדות של המתנגדים לספר בפגיעה בר' אהרן קוטלר זצ"ל נובעת מכך שהמוחים היו תלמידיו או נכדיו, אבל לדעתי הפגיעה בסבא מסלבודקה, בסבא מקלם ובקדוש ישראל רבי ישראל מסלנט, זכר צדיקים לברכה, הרבה יותר חמורה, ופלא בעיני שאיש לא מחה על כך.

חמורות לא פחות הן הספקולציות: הרבה מן הדברים המובאים בספר מבוססים על ספקולציות רעועות ועל נסיונות לפלפל במוטיבציות של אנשים שקוטנם עבה ממותני המחבר. אנו מצווים לדון אדם לכף זכות, ואם הוא מוחזק כצדיק יש לעשות זאת גם כשלימוד הזכות הוא רחוק (עי' פיה"מ להרמב"ם אבות א, ו). הספר 'התהוותו של גדול' מלא בספקולציות כאלה, ובדרך כלל המסקנות שלו אינן כאלה המוסיפות כבוד לנידונים. על כמה מקומות כאלה הצבעתי בפני המחבר והצעתי אלטרנטיבות לא פחות סבירות לנסיבות האירועים, ולפחות בחלק מן המקרים הוא אכן קיבל את דברי.

גם צורת הצגת הדברים בחלק מן המקרים ראויה לגינוי. כך למשל הכותרת המבשרת כי הרב מפונוביז' קיבל את הרבנות בפונוביז' בזכות יכולתו לשחק היטב שחמט, אינה ראויה, אף אם נאמר שבאמת משחקו עם המפקד הגרמני במלחמת העולם הראשונה איפשר לו להיטיב עם עמו, ואף אם בבחירות לרב נלקח גם זה בחשבון לצד גדולתו בתורה, ואף אם נודה שהיו בפונוביז' בדורות הקודמים רבנים גדולים ממנו. דוגמא נוספת: האם ראוי להבליט שהרב ווכטפוגל נתמנה לרב בעירו מפני שנשא את בתו של הרב הקודם? האם זו תופעה יוצאת דופן שרבנות עוברת בירושה? האם זה בהכרח פוגם בהערכת כישוריו של היורש?

מה שהפריז פרוץ לב ז"ל לכתוב שרבי אהרן זצ"ל ידע את כל הספרות הרוסית, נראה לי מוגזם, ולא מצאתי לו מקור בספר 'התהוותו של גדול' (אותו השאיל לי

בזמנו פרופ' לב עצמו...). לדעת לצטט פסקאות מאת פושקין עדיין אינו מורה על בקיאות בכל הספרות הרוסית.

אגב, הצגת "חטאות" של גדולים אינה בהכרח פסולה. אנו מוצאים כיוצא בה בתנ"ך ובכתבי חז"ל, כאשר היא מלווה בדרך כלל בתיאור השחרת שינוי של החוטא מרוב תעניות וכד'; הכל תלוי כיצד מספרים את הסיפור, וכל זאת כמובן בתנאי שהוא אכן מבוסס היטב. זאת אני כותב לגבי מה שפרופ' לב ז"ל מציג בצורת 'שחור או לבן' את השאלה אם סיפורי צדיקים צריכים לתאר את ההיסטוריה כפי שהיתה, או שהם צריכים להכיל רק את הדברים הטובים. אך ישנה גם דרך אמצעית!

בהזדמנות זו אני נזכר ששאלתי פעם איך זה שר' אהרן ידע רוסית היטב, וכמעט שלא ידע אנגלית כלל? בני שיחי הביטו בי בתמיהה: הרי פשוט שרוסית למד בהיותו צעיר, בעוד שלארה"ב הגיע בהיותו זקן! אבל כל מי שהכיר את רבי אהרן בזקנותו ידע שהוא אף פעם לא היה 'זקן' מבחינה שכלית ורוחנית. הוא פשוט לא הקדיש לאנגלית את תשומת הלב הנדרשת, כי לא ראה בכך חשיבות הראויה לזמנו היקר. אגב, לא זכור לי שראיתי בספר איזכור לספרות קומוניסטית שרב אהרן זצ"ל קרא, אבל אולי לא ראיתי אינה ראייה.

בסך הכל לא נראה שהספר נוקט בדרכו של הרמב"ם על חלקי השיחה החיוביים (פיה"מ לאבות א, טז): "והחלק הרביעי, והוא האהוב, הוא... וכן לשבח המעולים ולהללם במעלותיהם, כדי שייטב מנהגם בעיני בני אדם וילכו בדרכם".

ראוי לגינוי גם הניסיון החד-צדדי והמגמתי לטהר את הספר על ידי הצגת חכמי ישראל וגדוליהם שהחרימו את הספר כמי שפועלים על פי תכתיבים של קנאים חשוכים, או כפי שר' נתן מנסה להציג את הענין, כאילו ההשגחה כפתה עליהם להתנהג בצורה לא נכונה ולא ראויה.

ברצוני להוסיף: כל מי שהיה חשוף לחינוך מערבי מרגיש אי-נוחות מהכרזת איסורים וחרמות על ספרים. הניסיון ההיסטורי מורה על מקרים שבהם האיסורים והחרמות לא היו צודקים. כך קרה בעיקר אצל אומות העולם, אבל גם אצלנו קרו במשך השנים מקרים מצערים. אני עצמי הייתי מאושר יותר אילו במקום הכרזת איסור היה מישוהו לוקח על עצמו לחשוף את הפגמים שבספר. האיסור שהוטל על קריאת הספר גורם לאלו אשר מים גנובים מתוקים לחיכם לשלם סכומי עתק עבור הספר, כפי שאכן ציין העורך בהערה, וכך הוא מייקר את הספר בעיני ההמון; כמו כן הוא מייצר אסוציאציות לא נעימות אצל רבים. דומני שגם הרבנים חברי הוועדות שהוקמו לבדיקת ספרו של ר' נתן, ועל פי דבריו חלקם נטו להתיר את הספר, קיבלו חינוך מערבי, וחלקם אף למדו באוניברסיטה. דיברתי עם אחד מחברי הוועדה שהתנגד להטלת האיסור (דומני מהטעמים שהוזכרו בדברי פרופ' לב), וגם הוא חשב שלא היה צריך להדפיס את הספר, אבל לדעתו אין בספר בכדי לגרום לנזק רב; נדמה לי שלמזלו של ר' נתן גם איש זה לא קרא את הספר עד תומו...

'הוא רחום יכפר עוון'.

יעקב גרשון וייס

תגובה לתגובה מאת מחבר "גידולו של גדול"

יודם ענב תשנה חמר' (דברים לב, יד)

הכותב נ"י מתחיל את משאו בקושיא על העורך של "המעין": אם העורך מסכים לדבריו של פרופ' זאב לב ז"ל שכשמתארים אדם צריכים לומר דווקא את כל האמת, למה כשמדפיס הוא הספדים ברבעונו המכובד אינו דורש שיוזכרו תכונותיהם השליליות של הנספדים? ועוד, למה פרופ' לב ז"ל עצמו לא ביקר בהרצאתו את ספרי MAKING OF A GODOL¹, אשר יש בו בהחלט דברים הראויים לביקורת, ואפילו לביקורת קשה - וכראיה לכך מביא הכותב דברים ששמע מאת הרב משה שטרנבוך שליט"א, ראב"ד העדה החרדית², שלמרות שאינו אוסר את ספרי יש לו ביקורת קשה עליו. כך היקשה הכותב לשאול. על קושיותיו אלו אענה אני במה דאמרי אינשי על המילה הארמית "חמרא", שיכולה להתרגם "חמור" ויכולה להתרגם "יין"³: איך יודעים אם מדובר ביין או בחמור? מסתכלים ב"קונטקסט" (=בהקשר) של ה"חמרא", דהיינו, איפה ה"חמרא" נמצא: אם הוא באורווה הנה הוא חמור, ואם הוא במרתף הרי הוא יין. כמו כן, כשקובעים איך לתאר דבר צריכים לדון בקונטקסט שלו: אם בהספדו של אדם קיימינן מונים את מעלותיו של הנפטר ולא את חסרונותיו, ומאידך, אם רוצים להגיש לקורא דמות היסטורית של אדם, הקונטקסט מחייב לתאר אותו כמו שהוא עם מעלותיו ועם מגרעותיו. וכך, אם כותבים הערכה על איזה ספר לגופו של הספר צריכים לפרט גם את אורותיו וגם את צלליו, אך אם מרצים על הוצאת איסור על ספר, שלפי דעת המרצה הוא ספר טוב והאיסור עליו איוולת - אין שום צורך לפרט את חסרונותיו של הספר.

כך בדיוק עשה פרופ' מרדכי ברויאר ז"ל במאמר הערכה על ספרי ב"המעין" טבת תשס"ד (מד, ב עמ' 81 ואילך), שבו ביקר את ספרי בחוזה: הוא משך בקשתו המלומדת וירה בספרי שלושה חיצים, אשר אחד מהם דומה ממש בכוח ההרס שלו לחרב ולחנית שנטה הכותב נגד ספרי, דהיינו פקפוק באמינותם של המקורות מהם שאבתי את החומר, ואף ב"ספקולציות הרעועות ובניסיונות לפלפל במוטיבציות של אנשים (גדולי תורה)". וכך כתב שם פרופ' ברויאר (עמ' 82):

אתגר אחר שלא עמד בו המחבר נוגע בטיב התיעוד המדעי. דברים רבים מאוד המובאים בספר מבוססים על דברים שבעל פה... אולם דומה כי במסירת דברים שיצאו מפי ראש ישיבה או מורה הוראה, עד מפי עד מפי עד, חייב החוקר בזהירות משנה: שמא לא הובן הדבר כהלכה, שמא הוסיפו

- 1 שהכותב נ"י קוראו בשם "התהוותו של גדול" - אבל על זה עוד להלן.
- 2 שהעורך ציין, בהערת שוליים על עמ' 103 בתוך הצגת הרצאתו של פרופ' לב, שהרב "שמבין אנגלית קרא את הספר כולו והכשיר אותו".
- 3 ועי' עירובין נג, ב "גלילאה שוטה, חמר למירכב או חמר למישתי"?

על דבריו או גרעו מהם, איש לפי הבנתו ונטייתו... יתר על כן, יש בספר שפע השערות וניחושים ללא יסוד במקורות אותנטיים...

אכן הדבר המעניין הוא, שבעוד שהכותב נ"י מסיק שיש בספר בכדי לגרום לנזק רב בעיקר למי שיקראהו **עד תומו** - מסקנתו של פרופ' ברויאר ז"ל היתה שונה מן הקצה אל הקצה (עמ' 85):

אחרי הכל, עם סגירת הספר לאחר שקראנו בו **עד תומו**, מחוירים חולשותיו וצלליו ומבהיקים הישגיו ואורותיו. מה איפוא המסר שהוא משאיר בתודעתנו? המסר הוא גדולתו ופריחתו של עולם התורה בליטא בתקופת שיא פריחתו, כשהישיבות היו במיטבן, וכשעל ספסליהן ישבו בחורים גדולי תורה ויראה...

בהנחה שהכותב לא ראה את הערכתו של פרופ' ברויאר ז"ל, הוא בוודאי גם לא ראה את תגובתי להערכתו ההיא ("המעין" ניסן תשס"ד [מד, ג] עמ' 63 ואילך). בתגובתי אני מבאר למה הסתמכתי גם על מקורות קלושים, והוספתי שם שלכן אני מביא על כל דבר ודבר את שם אומרו, ועל הדברים שניחשתי הדגשתי שהם רק השערותיי בעלמא - בדיוק כדי שהקורא יוכל להחליט לעצמו על מה לסמוך, מה להשאיר בספק ומה לדחות. ואין צורך לחזור על הדברים, רק אבקש מהכותב נ"י שיעיין שם.

על כל פנים, גם ממשמעות דברי הרב שטרנבוך שליט"א, דברים שהכותב הוציא ממנו תוך כדי העלמת שמו - רואים שלא חזר בו הראב"ד מהכשרו. קודם כל, אני נוטה לסבור שהכותב נ"י לא דייק בדבריו של הרב, ושהוא אמר "הספר מכיל דברים טובים מאוד אך גם דברים רעים" (ולא "דברים טובים אך גם דברים רעים מאוד", כציטוטו של הכותב). יש לי הוכחה ברורה לכך, כי אחרי שהראב"ד קרא את ספרי **עד תומו** נזדמן לי לשבות אצל חתני בהר נוף בשכונתו של הראב"ד, והתפללנו בבית מדרשו, "בית כנסת הגר"א". אחרי התפילה, כשהיינו אנחנו, יחד עם מאות המתפללים, בדרכנו לעבור על פני הרב בתוך בית המדרש לברכו ולהתברך ממנו ב"שבת שלום", והוא ראה אותי מתקרב, קרא לעברי בקול רם ובאוזני עשרות האנשים שהצטופפו שם: "ר' נתן, תמשיך לכתוב, כי אין אחר שיכול לכתוב כל כך טוב כמוך!" ופעם אחרת אמר לי שהוא מתפעל מרוחב היריעה שאני פורש בספרי; הוא תמה ואמר: "איך הצלחת לאסוף כל כך הרבה חומר? **מלאכה גדולה עשית!**" והוא היפנה אותי להשגת הראב"ד בפ"ו ה"ב מהל' כלאיים, בה משתמש הראב"ד במילים אלו בתארו את עבודת הרמב"ם. עיינתי שם וראיתי דבר מעניין מאוד: הראב"ד כותב שם "חיי ראשי, לולא כי **מלאכה גדולה** עשה באסיפתו דברי הגמרא והירושלמי ותוספתא - הייתי מאסף עליו אסיפת עם וזקניו וחכמיו" וכו'; זאת אומרת שהראב"ד נמנע **מלאסוף** על הרמב"ם אסיפת עם ולצאת נגדו ב"איסור" חמור על פסקיו המוטעים - מפני שהרמב"ם עבד קשה **ואסף** הרבה חומר כדי להגיע

לפסקיו אלה. אוכל להמליץ על זה מה שאמר יעקב אבינו "את עוניי ואת יגיע כפיי ראה אלוקים ויוכח אמש", כלומר, הקב"ה מגן עלי מפני לבן רודפי מפני שיגיעתי ועבדתי עבודה קשה. אמנם כשראיתי את דברי הראב"ד האלו אמרתי אני בלבי שכנראה לא יגעתי מספיק בחמש עשרה השנים שלקח לי לכתוב את ספרי, כי אלמלי עבדתי יותר קשה אפשר להניח שלא היו כמה מזקני ישראל ומחכמיו יוצאים נגדי לאסור את פעולתי.

הכותב נ"י לא הסביר את הדברים הסתומים שציטט מפי הראב"ד הרב שטרנבוך שליט"א, דהיינו: "אם תמצא שהערכתך לגדולי ישראל תוגבר על ידי הקריאה בספר תוכל להמשיך לקרוא בו, ואם להיפך אז עליך לחדול". והשאלה צצה מאליה: הרי הרב שטרנבוך קרא את הספר, האם אינו יודע האם מתוך הקריאה בו תגבר ההערכה לגדולי ישראל או ח"ו תמעט? וכאן אגלה את אשר קרה בהמשך השתלשלות הדברים שפרופ' לב מתאר באמצע הרצאתו, דהיינו, אחרי ש"מספר אנשים הלכו לרב אלישיב שליט"א לדרוש ממנו להחרים את הספר" (שם עמ' 103). התלונה הוגשה למרן הרב אלישיב שליט"א ביום שלישי ר"ח כסלו תשס"ג, ובמוצ"ש שאחריו ביקר בני הגדול בביתו של מרן⁴, והלה פקד על בני לנסוע לבני ברק למתלונן משם⁵ במטרה להקים את הוועדה של קוראי הספר שמוזכרת ע"י הכותב נ"י בסוף דבריו. דרך אגב, הכותב תולה את נטיית הוועדה להתנגד להטלת האיסור במה שחבריה "קיבלו חינוך מערבי וחלקם אף למדו באוניברסיטה"; הכותב כנראה איננו יודע שחברי הוועדה המקורית שנטו להתיר את הספר נבחרו דווקא על ידי המתלוננים עצמם, ואני רק הסכמתי לבחירתם הם, ומשמע שלמתלוננים לא הפריע החינוך שחברי הוועדה קיבלו בצעירותם⁶. על כל פנים, למחרת ביקורו של בני בבית מרן הרב אלישיב נסעו שני בניי, רי"ק ורר"ק, עם חברים רמ"ש ועם תלמיד מובהק של הרב קוטלר זצ"ל, רא"ה, שהם ביקשו ממנו להצטרף אליהם כדי שכאדם נייטרלי יראה שהכל נעשה על הצד היותר טוב. בהיותם שם שאלו את המתלונן, שבינתיים היה באמצע קריאת הספר בשקידה כדי לעלות על כל מגרעותיו, האם הספר מביא להערצתם של הגדולים או לזלזולם? המתלונן גמגם וכחכח בגרונו וניסה להתחמק מלתת תשובה, עד שרא"ה לחץ עליו להשיב, ובסופו של דבר ענה: "הוא מביא להערצתם - אבל הוא כתוב כולו בצורה בלתי נכונה". הרי שגם ראש המתלוננים

4 בעת ההיא כשהחלה לבצבץ הטרוניה על ספרי שהייתי בחו"ל כמו שאמר פרופ' לב בהרצאתו (ריש עמ' 104), ובני הוא שעמד אז בקשרי המלחמה נגד שונאיי.

5 אשר לפי דבריו של עוזרו של מרן, הרב יוסף אפרתי, הוא היה היחידי מבין המתלוננים שמרן סמך עליו.

6 ובעצם, הרי הכותב נ"י בעצמו למד באוניברסיטה, ואם הוא פוסל כל תלמיד אוניברסיטה לשעבר מלשבת בוועדה שבאה להכשיר את הספר, היה צריך לפסול את עצמו גם **מלפסול** אותו; וכי קרוב, או פסול עדות אחר, פסול לעדות רק כשהוא מעיד לטובת קרובו - הלוא הוא פסול גם כשהוא מעיד לרעתו!

היה בדעה שהספר מביא להערצתם של גדולי ישראל, ולא להיפך; אם כן מה התכווין הראב"ד שליט"א כאשר לכאורה הטיל ספק בכך? חושבני שכוונת הרב הייתה שבין אנשי דורנו ישנן שתי דרכים איך להתייחס לגדולי ישראל: האחת היא להתייחס אליהם כבני אדם ילודי אשה, והאחרת היא להתייחס אליהם כברואים אגדיים. ובכן, אמר הראב"ד למטלפן האנונימי, אם אתה מסתכל על גדולי ישראל שמלפני מאה שנה כעל בני אנוש, אז מקריאת הספר הם רק יגדלו בעיניך, ותראה שהם היו אנשים גדולים באמת; אבל אם אתה מתייחס אליהם כאל יצורים דמיוניים, כ'שמות קדושים' ותו לא, חדל מלקרוא בספר, כי תתאכזב לראות שהיו בהם חיים, ושהם אכן היו בני אנוש.

וייתכן עוד, וזה נראה לי יותר, שהרב שטרנבוך שלא ידע מיהו המטלפן חשש שמא הוא אחד מהקנאים הפרועים שצריכים להיזהר מהם, ולכן ענה באופן המשתמע לשני פנים. אגלה לקוראי "המעין" שהיו קנאים כאלה שאיימו עלי בצעדים שונים ומשונים: הטלת חרמות עלי, עריכת הפגנות סביב ביתי וסביב בית הכנסת בו אני מתפלל, הפצת חוברות המכפישות אותי ואת בני משפחתי - הכל מתועד אצלי בכתובים שחור ע"ג לבן. הם סיכמו לעצמם שכיון שאני אכזר "דיני לסבול, ואסור להרפות מלרדוף אחרי". והיה קנאי אחד, פלוני אלמוני - דרכם בקודש להסתיר זהותם - שכתב אלי שיש קלא דלא פסיק שראש הישיבה שלו אמר שצריכים לקחת אותי לחורשת יער ושם להוריד את מכנסיי ולתת לי "משכנתא". הדברים היו יכולים להיות משעשעים, לולא שכוונת הקנאים בעידנא דריתחא שלהם הייתה רצינית. אחד מראשי כנופיתם אף העלה את ספרי על המוקד בפני תלמידי! על כל פנים, הראב"ד שליט"א שמכיר את הרחוב החרדי הרבה יותר טוב ממני ידע שאין כדאי להתנגש בקנאים כי גם רבם ידחפו ואף רבם ידקורו, ולכן לא ענה לכותב בפה מלא מה שלפי דעתי הוא חושב בלבו: שהספר הינו כשר למהדרין.

'נביאיך חזו לך שוא ותפל' (איכה ב, יד)

הכותב נ"י נוקט שהסיפור בספרי על אודות מכתב סתום שכתב ר' אהרן קוטלר הצעיר לארוסתו, בתו של הגרא"ז מלצר (והלה הראה את המכתב לרבו של ר' אהרן, הסבא מסלבודקה, להוכיח שחתנו-לעתיד זה איננו כה צדיק), מעלה במחשבתו הראשונית של הקורא שמדובר במכתב רומנטי. סהדי במרומים שעל דעתי אני כשכתבתי את הספר לא עלתה מחשבה כזו כלל וכלל. אחרי שהמתלוננים פרסמו את השקר הגס כאילו **כתבתי** בספרי שר' אהרן כתב מכתב תיפלות לארוסתו⁷ - ניתחתי אני לעצמי למה באמת לא עלה על דעתי שככה יבינו הקוראים את הסיפור, והעליתי כמה סיבות: קודם כל, מסופקני אם ר' איסר זלמן היה מוחה בזה שארוסה

7 ואף העבירו את השקר הלזה לעיתונאי אחד, וגרמו בכך שהוא יכתוב במוסף של שבת של עיתון "מעריב" (ז' שבט תשס"ג) מאמר עסיסי תחת הכותרת "הרבנים שורפים ספרים".

של בתו, שעוד מעט יהיה חייב "לכבדה יותר מגופו ולאהוב אותה כגופו" (כלשונו של הרמב"ם בסוף פט"ו של הל' אישות), כותב לה מכתב כזה. ועוד, איך סלקא דעתך שבחורה תראה לאביה מכתב אישי-רומנטי מארוסה? ובוודאי לא עבר ר' איסר זלמן על חרם דרגמ"ה לפתוח מכתב שהופנה אליה ולא אליו! ויותר מכך, כלל לא התעניינתי במה שהיה כתוב במכתב ההוא, כי הרי כל הסיפור לא בא בקונטקסט - עוד פעם ה"קונטקסט" הוא העיקר - של הנהגתו של הרב אהרן קוטלר, אלא בקונטקסט של עומק הבנתו של הסבא מסלבודקה בתכונותיהם של תלמידיו, ושל היכולת שלו לנבא איך אדם צעיר יתפתח ברבות השנים. הסיפור הזה עם ר' איסר זלמן הוא דוגמה אחת מני רבות לכוחו של הסבא, כי כמו שכתבתי שם, כשהראה ר' איסר זלמן לסבא מסלבודקה את המכתב של ר' אהרן, הגיב הסבא ואמר שלא אמר לו על החתן שלו שהוא צדיק כיום הזה, אבל עוד יהיה צדיק גדול כל כך שצידקותו תשפיע על כל העולם כולו. זה הקונטקסט וזה תוכנו. ומה שהכותב נ"י טוען שהסיפור הזה אינו מוסמך כלל ושאינו הודיתי בכך, אינו נכון, כי הסיפור נמסר מדור לדור בתוך משפחת הסבא מסלבודקה כדוגמה איך שסבם היה רואה את הנולד, והאדם שהעביר את הסיפור אלי (ובקשני שלא אנקוב בשמו) הוא בן המשפחה - הוא נשוי לאחד מצאצאיו של הסבא.

כמוכן, אחרי שעשו מהסיפור הזה "עסק", והאשימו אותי שהתכוונתי לפגוע בכבודו של ר' אהרן ז"ל חלילה וחס, הוכרתי כבר להתייחס ב"מהדורה המתוקנת" של ספרי (שיצאה לאור בתשס"ה) לתוכנו של המכתב, אף על פי שיכולתי רק לנחש מה היה כתוב בו. ולכן, כדי להוציא מלבם של הטועים והמטעים, הוספתי במהדורה החדשה ההיא כדלהלן: "**אני מנחש** שבמכתבו סיפר ר' אהרן לארוסתו שמסר 'חבורה' מרשימה", ואני מפנה את הקורא למקום אחר בספרי שם אני מתאר את מסירת החבורות בסלבודקה, ומצטט את נכדתו של הסבא מסלבודקה, הרבנית חיה מרים שולמן, שה'חבורות' שר' אהרן קוטלר היה מוסר בשנה האחרונה לשהותו בישיבה, דהיינו בתקופה שהיה מאורס, היו משובחות ביותר. וכדי להפגין קבל עם ועדה שכבודו של ר' אהרן מאוד יקר בעיני, גם הפניתי את הקורא על אתר ב"מהדורה המתוקנת" לכמה מקומות בספרי שמודגם בהם גודל הצידקות של ר' אהרן קוטלר במשך ימי חייו, כהגשמת חזונו של הסבא מסלבודקה. והגדלתי לעשות כשמסרתי שם בשם אחד מהתלמידים החשובים של ר' אהרן ז"ל את מה שאמרה הרבנית של ר' אהרן, הארוסה-לשעבר שבנידון, לתלמידי בעלה כששבו מהלווייתו: "כולם דיברו על גאון גדול שנפטר, ואני אומרת שצדיק גדול הלך לעולמו".

בהזדמנות זו יש לי להוסיף לפרשת המכתב של ר' אהרן לארוסתו דבר מעניין מאוד: בי' שבט תשס"ו, כלומר אחרי ש"המהדורה המתוקנת" כבר יצאה לאור, קבלתי טלפון מארה"ב מהרב אליהו ברוך שולמן, אחד מראשי ישיבת רבנו יצחק אלחנן, שהוא והוריו, שהם יוצאי ליטא, היו גרים בשכונת בורו פארק שבניו יורק בשכנותם של ר' אהרן קוטלר ומשפחתו. המטלפן סיפר לי שבשנת תשמ"א סיפרה לו כלתו של ר' אהרן שחמותה סיפרה לה שפעם שלח לה ר' אהרן ארוסה רשימה

מומלצת של ספרות רוסית שכדאי שתקרא, וזה הרגיז את אביה, ר' איסר זלמן זצ"ל. כד סיפרה לו. לפי זה נשפך אור חדש על פרשת המכתב של ר' אהרן: מסתבר שזהו המכתב שהועבר מאת אביה לתשומת לבו של הסבא מסלבודקה⁸: אלמלא כבר הודפסה "המהדורה המתוקנת" בשעה שנודע לי הדבר הייתי מוכרח, מפני שכתבתי בספרי רק את האמת (לפי ראות עיני, כמובן), לכתוב בספר לא נחוץ בעלמא - אלא לחתוך ולומר שבמכתב הנ"ל דובר על רשימה של ספרות רוסית שכדאי לארוסתו לקרוא. אך את "המהדורה המתוקנת" הוצאתי לאור כדי להפיס דעתם של המתלוננים על המהדורה המקורית, ואילו הייתי מגלה במהדורה החדשה שר' אהרן המליץ לארוסתו איזה ספרים ברוסית לקרוא - הרי היה ניתן עלי חרונם של תלמידי לייקוד ביתר שאת וביתר עוז! וכך, למרות שבמשך השנים בהן אספתי חומר (=חמר, יין הטוב המשומר לדורות בע"ה) כשהיתה מגיעה אלי ידיעה עתיקה ונשכחת הייתי רגיל לשוב עליה כמוצא שלל רב - בפעם הזאת שמחתי דווקא שידיעה מרעושה זאת לא הגיעתני בזמן, וכך לא נכנסה לספר. וזאת לדעת, שמה שהכותב נ"י לקראת סוף דבריו אומר שפרופ' לב הפריז על המידה בכותבו שר' אהרן הכיר את כל הספרות הרוסית, והוא טוען שלא מצא סימוכין לכך בספרי - איננו נכון: בעמ' 305 בספרי המקורי מצטט אני בפירוש את גיסי הרב ישראל שורין ז"ל שככה בדיוק אמר לו אבא מארי זצ"ל, חבר הנעורים של ר' אהרן: "ר' אהרן היה בקי בכל הספרות הרוסית הקלאסית" אמר אבא ז"ל לחתנו; גם מהסיפור שמסרה כלתו של ר' אהרן מוכח שהוא הכיר את הספרות הרוסית בהיקפה עד כדי כך שיכול היה לחבר רשימה של ספרות רוסית מומלצת לארוסתו. הדגשתי לעיל שרק במהדורה הראשונה של ספרי מופיעה עדותו של אבא ז"ל, כי ב"מהדורה המתוקנת", בה ניסיתי להמעיט בדברים שהפריעו לשלוותם של תלמידי לייקוד, השמטתי את העדות הזאת. גם ניסחתי את הדברים אחרת, כשכתבתי שרבים קראו ספרות רוסית כשהיה ילד צעיר. ולכן, במהדורה המקורית כתבתי בזה הלשון:

כמו הגיבור שלנו (אבא ז"ל), גם ר' אהרן קוטלר התעסק בעת ההיא בלימודי חול באופן שטחי. הוא התעניין יותר בספרות מאשר במדעים שמשכו את התעניינותו של אבא. אבא סיפר לחתנו הרב ישראל שורין שר' אהרן היה בקי בכל הספרות הרוסית הקלאסית. עובדה זו אושרה כאשר במהלך ביקור אצל ת"ח צעיר מתלמידי של החזון איש שעמד בראש ישיבה בעיר רמלה (הרב דב צבי רוטשטיין) פלט ר' אהרן על ענין מסויים "זה נאמר על ידי (הסופר הרוסי) אלכסנדר פושקין" - כפי שדיווח ראש הישיבה ההוא. בישיבה שברמלה ביקרו ר' אהרן קוטלר, ר' שמואל גריינימן וכו' בקיץ של שנת תשי"ד... (ואני ממשיד שם בפרטי המעשה).

ואילו ב"מהדורה המתוקנת" כתבתי כך:

8 כי אין לנו לחדש שהיו שני מכתבים של ר' אהרן שהרגיזו את ר' איסר זלמן...

כמו הגיבור שלנו, קלט גם הצעיר אהרן פינס ושם המשפחה של ר' אהרן קוטלר היה פינס עד שהתחתן קצת ידיעות חול בהיותו במינסק בתחילת שנות העשרה שלו. סיפור איך הפיק תועלת תורנית מחוויית נעורים זו התגלה לי בראיון שערכתי עם הרב דב צבי רוטשטיין. בקיץ של שנת תשי"ד עמד המרואייין, ת"ח צעיר מתלמידיו של החזון איש, בראש ישיבה ברמלה וכו' (ואני ממשיך בפרטי המעשה).

אכן לדאבוני, אף שבתקוה שהקנאים יניחו לי לנפשי שיניתי הרבה דברים ב"מהדורה המתוקנת", כמו הדוגמה שהבאתי, לא הועלתי מאומה בתקנת: גם המהדורה הזאת נאסרה. ויש הרבה מה לדבר בזה, כי האיסור על "המהדורה המתוקנת" הוצא בשנת תשס"ז ביום חשוב מאוד - י"ד באדר - יום אשר חייבים להתבשם בו עד שלא יודעים בין ארור המן לברוך מרדכי... דווקא ביום זה שקדו אויביי להוציא איסור על ספרי, אבל אין כאן המקום להאריך במעשה הפורימי הזה. הכותב נ"י אמנם צודק כשהוא כותב שלא מצא בספרי שר' אהרן בצעירותו קרא גם ספרות קומוניסטית - אף שהכותב מאשר את דבריו של פרופ' לב שכך היה במציאות. אני לא ידעתי על זה, אך גם אם הייתי מודע לכך לא הייתי עושה מזה "מטעמים", כי כל מה שרציתי לציין בספרי הוא שאבא ז"ל וחברו, שהיה צעיר ממנו בעשרה חודשים, התעניינו, טרם עלותם לגדלות בתורה ובמוסר, באותם דברים שצעירים נורמלים אחרים בדור ההוא התעניינו בהם.

ובדרך אגב נודע לי מאחד המשתתפים בכנס רבני אירופה במוסקבה בכסלו דנן, אשר למד בישיבת חברון בריש שנת תשכ"ג כאשר התקיימה הלוויית ר' אהרן קוטלר בארץ ישראל, שרבו ר' יחזקאל סרנא ז"ל, שהיה תלמיד ישיבת סלבודקה בליטא כשלמד שם ר' אהרן, העיר אז: "ידעו בסלבודקה שר' אהרן, העילוי העצום, עדין להיות גאון גדול; אבל שיהיה צדיק - אף אחד לא חלם. הלוא ידע אז את כל הספרות הרוסית בעל פה, והיה הולך לשמוע את נאומיו של טרוצקי!" ידיעה זו משלבת בתוכה את כל מה שכתבתי לעיל, וגם מדגימה איך שרק עיניו של הסבא מסלבודקה חזו את עתידו של תלמידו הגדול ר' אהרן ז"ל בכל היקפו.

'מאויבי תחכמני' (תהילים קיט, צח, לפי פירוש הרד"ק שם בשם אביו)

הכותב נ"י מציין שפגעתי לא רק בר' אהרן קוטלר זצ"ל אלא, ובאופן יותר חמור, בסבא מסלבודקה ובסבא מקלם ובקדוש ישראל רבי ישראל מסלנט, זכר צדיקים לברכה (והוא מתפלא שאיש לא מחה על כך). דבר זה מעניין מאוד, כי עד כה שמעתי רק שפגעתי בגדולים דלהלן (ועל פי סדר הא"ב):

ר' אברהם ישעיהו קרליץ, ה"חזון איש"
ר' אהרן קוטלר, ראש ישיבות סלוצק קלצק ולייקווד
ר' אליעזר גורדון, ראש ישיבת טלז

ר' אריה ליב ממיץ, ה"שאגת אריה"
ר' ברוך בר לייבוביץ, ראש ישיבות סלבודקה וקמניץ
ר' חיים סולוביץ'ק, ראש ישיבה בוולוז'ין ורבה של בריסק
ר' יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה
ר' ירוחם לייבוביץ, משגיח ישיבת מיר
ר' משה מרדכי אפשטיין, ראש ישיבת סלבודקה
ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, ראש ישיבת וולוז'ין (הנצי"ב)

ובזכות הכותב נ"י נוספו עוד שלושה לרשימה המכובדת הזו:

ר' ישראל סלנטר, מחולל תנועת המוסר
ר' נתן צבי פינקל, הסבא מסלבודקה
ר' שמחה זיסל זיו, הסבא מקלם

ואל תחשבו ששמעתי ממקור אחד שפגעתי בכל הגדולים האלה - אלא מאן דאמר הא לא אמר הא, זה אמר בכה וזה אמר בכה. בסך הכל הגענו אם כן לתליסר⁹. בנוגע לחמישה מהם, ר' אהרן קוטלר, ר' אליעזר גורדון, ר' ברוך בר לייבוביץ, ר' חיים סולוביץ'ק ור' ירוחם לייבוביץ, נאמר לי פה ושם מה הן הטענות הקטנוניות עלי, ודחיתי אותן לאחת. ברם, על רובם, כולל על שלושת הגדולים שנוספו על ידי הכותב נ"י, אין לי מושג במה פגעתי בכבודם. ולכן מזדהה אני לגמרי עם משפטו הנחרץ של הכותב נ"י בסעיפו האחרון: "אני עצמי הייתי מאושר יותר אילו במקום הכרזת איסור, היה מישהו לוקח על עצמו לחשוף את הפגמים שבספר". הוי, הלוואי שהיו עושים כך! מאוד מאושר הייתי אילו היו מתנגדיי מגלים לי מה פשעי ומה חטאתי כי דלקו אחרי, כי אז הייתי מראה להם על כל דבר ודבר שאינם יודעים על מה הם שחים. ואכן, כשהתלונות העלומות בצבצו ועלו בארץ ישראל ואני בחו"ל, כנזכר לעיל, ואזי הגיע לניו יורק נכדו של ר' אהרן ז"ל להמשיך במצוות הרדיפה ("ובערת הרע מקרבך") שהוא התחיל כאן בארץ, הצעתי לו שנארגן שם אסיפה של בני תורה והוא יפרוש בפניהם את טענותיו ואני אפרוש את תשובתי, והם יכריעו עם מי הצדק. אבל הוא סירב. ולא רק על המהדורה המקורית סירבו מתנגדיי להתעמת אתי, אלא גם על "המהדורה המתוקנת" התחמקו בכל טצדקי מלשבת מולי. הרי דרישתי מאת מרן הרב אלישיב שליט"א הייתה שכאשר תצא לאור המהדורה החדשה המתוקנת, ומתנגדיי העיקשים בוודאי יבואו אליו בטענות על מה שנכתב גם בספר ההוא, שיגישו את עצומותיהם דווקא בפניי ולא יכו את יָעם בסתר, מאחורי גבי, כפי שעשו במהדורה הקודמת כשהייתי בחו"ל. ומרן פסק ואמר, "דאָס איז אַ ריכטיגע טענה" (=זו טענה צודקת). אך לבסוף סייג מרן את פסקו, והחליט שאם אנשים שלא היו מעורבים באיסור הראשון, כלומר אנשים

9 ובכגון דא אני נזכר בתשובת רבי יהושע בן קרחה לגוי טרדן אחד, "עד שאתה משווה אותנו לך והשווה את בניך", עיין ויקרא רבה פ"ד אות ו.

חדשים לכל הפרשה, יבואו להעיד, אין צורך שיעידו דווקא בפניי. ובגין כך יכלו מתנגדיי לרמות את מרן, בהביאם לפניו שני אנשים, אשר מלבד שאינם יודעים אנגלית במידה מספקת כדי לקרוא את ספרי גם היו מעורבים ושקועים עד צווארם בהוצאת האיסור הראשון, ויפח חמס זה אמר למרן ש"המהדורה המתוקנת" איננה שונה מהמהדורה המקורית. והנה, המהדורה המקורית, שהגיע לשוק בהפתעה, לקח למתנגדיי רק חודשיים לארגן את איסורה, ולעומתה "המהדורה המתוקנת", למרות שהם ידעו שהיא עומדת לצאת לאור, עברה חצי שנה מעת שמכירתה החלה עד שארגנו את האיסור. ולמה לקח להם זמן רב כל כך? כי לא הצליחו למצוא בקלות אנשים המוכנים לרמות - "לשם שמים" כמובן - את גדול ישראל ופוסקו; והם בעצמם, שעליהם ידע מרן שהיו מעורבים באיסור הראשון, לא אבו לשבת על יד שולחנו של הרב אלישיב שליט"א מיד בצאת הספר החדש לשוק ולטעון כנגדו, כי אז היו מוכרחים לשבת מולי (הרי מרן קבע ש"זו טענה צודקת"! ולתת עדיהם ויצדקו, דבר שבשום אופן לא יכלו, כי ידעו שאת טענותיהם אזים ואת עצתם אפר לו רק תינתן לי הזדמנות. והדברים ארוכים ויגעיים.

'ונק"ם ישיב לצריו' (דברים לב, מג)

עכשיו אשיב על שלושת הדברים הפרטיים בספרי שהכותב נ"י מגנה בחצי השני של מכתבו, והם (א) "הכותרת המבשרת כי הרב מפוניבז' קיבל את הרבנות בפוניבז' בזכות יכולתו לשחק היטב שחמט", וכן (ב) "האם ראוי להבליט שהרב ווכטפוגל נתמנה לרב בעירו מפני שנשא את בתו של הרב הקודם? האם זו תופעה יוצאת דופן שרבנות עוברת בירושה? האם זה בהכרח פוגם בהערכת כישוריו של הירוש" (ג) האשמתו שניסיתי באופן "מגמת" להציג את עניין האיסור על ספרי כאילו ההשגחה כפתה על גדולי ישראל להתנהג בצורה לא ראויה.

ואגיב על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

(א) איך הרב האחרון של פוניבז' השיג את משרתו: מלשונו של הכותב נ"י יבין הקורא שבספרי כתבתי שהרב יוסף שלמה כהנמן זצ"ל נבחן על ידי טובי העיר הליטאית החשובה הזאת במומחיותו במשחק השחמט, ולא בלמדנותו ובכושר מנהיגותו. וזאת עלילה ממש. נקודת המוצא של התרחיב (הדיון, "אכסקורסוס") בספרי (עמ' 1049-1054) היתה שבישיבת סלבודקה היה משחק השחמט כל כך נפוץ עד שאבא ז"ל כינה את משחק השחמט "מחלה סלבודקאית". וכדרכם של תרחיבים ("אכסקורסוסים") שמשתלשלים מעניין לעניין, הובאו דברי הרב שלמה לורינץ ז"ל, שכשבא מהונגריה ללמוד בישיבת מיר שהייתה אז תחת ראשות בנו של הסבא מסלבודקה, הרב אליעזר יהודה פינקל ז"ל, היה ר' בייניש בנו של ראש הישיבה משחק בבין-הזמנים שחמט סימולטני נגד שבעה מתחרים כשעיניו מכוסות. והובא מה שהרב שכנא קולודצקי ז"ל סיפר לי על משחקיו עם אבא ז"ל, כשהאחרון למד כבר בכולל סלבודקה, והוא הגיע מאמריקה כיתום בודד בן שלוש עשרה ללמוד

בקובנה. ואח"כ מסופר שאבא ז"ל שיחק שחמט עם תלמידיו במחנה קיץ "קמפ מתיבתא" בהרים שבמדינת ניו יורק - ועם נכדו במוצ"ש חיי שרה בשנת תשכ"ו (כשאבא מארי ז"ל היה כבר בן שבעים וחמש), ואני מציג תיאוריות בתועלת החינוכית במעשיו אלו. ורק אז משתלשלים הדברים למה שהרב יוסף שלמה כהנמן ז"ל גילה למארחו הקבוע בלונדון ר' יעקב לויסון שליט"א, דהיינו את המעשה לפרטיו, איך שמתוך הידע שלו במשחק השחמט הצליח בשנת תרע"ה, כשהגרמנים שלטו בליטא בזמן מלחמה"ע הראשונה, להציל ממות תשע מאות חיילים רוסים יהודיים שהיו אסורים במחנה שבויים גרמני ע"י העיירה וידז, במקום שהוא כיהן כרב. המפקד הגרמני, שותפו של הרב למשחק השחמט, היה מענה את שבוייו, וסיפר לרב כי הוא מתכנן להרעוב את אלפי השבויים עד שכולם ימותו. ומה עשה הרב? הוא היה משחד את שומרי המחנה ומגניב מתוכו את השבויים היהודים שניים שניים, והיה שולח את המורעבים האומללים לעיר רחוקה להבראה, ומשם לעיר הגדולה פוניבז', בה נטמעו בין היהודים הרבים שגרו בה עד שלא היה ניכר שיש בה תוספת גדולה של שבויי מלחמה שנמלטו. כמוכן שאם היה נודע לממשל על פעולתו זו היה מוצא הרב להורג מיד - הוא סיכן את חייו ממש. ואני מצטט את הרב יצחק שניידר ז"ל, שהכרתיו כשהיה מנהל הישיבה בה למדתי בחצי השני של העשור הראשון של שנות הת"ש - "מתיבתא תורה ודעת" (הוא חתום על סמיכתי לרבנות), ליד ותושב פוניבז', תלמיד חכם מובהק שהיה ממלא את מקום הרב כהנמן כשהלה היה נעדר מעירו מפאת נסיעותיו התכופות; הרב שניידר אמר שהרב כהנמן נבחר כרבה של העיר הגדולה פוניבז' למלא מקומו של הגאון הגדול הרב יצחק רבינוביץ', הידוע כר' איצל פוניבז', רק בזכות אנשי וידז הרבים שעברו בימי המלחמה מוידז לפוניבז'¹⁰. אני מביע את דעתי שאנשי וידז אלה היו השבויים שהרב כהנמן שיחרר אותם משביים, שהכירו תודה לאדם שסיכן את חייו לגאול אותם, ולכן התאמצו לבחור אותו כרב העיר. אני מביא סימוכין לתובנתו זו מכך שבספר המונוגרפיות "קשת גיבורים", שהרבה מאמרים בו נכתבו מתוך ראיונות שקיים מחברו עם גיבוריו, נאמר ש"הרב כהנמן היה מבקר בפוניבז' - מרחק של 165 ק"מ מעיירתו וידז - מזמן לזמן, כדי להושיב בה משפחות פליטים ולמצוא להם שיכון ועיסוק. העזרה וההצלה שסיפק להם בפוניבז' ובסביבותיה הביאו לו הוקרה ואהדה מכל היהודים שבעיר, בלי יוצא מן הכלל. לכן הוא היה נערץ ע"י מנהיגי הקהילה עוד לפני שנבחר כרבה". עד כאן תמצית התוכן של התרחיב המדובר, בו אני מגולל פרשה הרואית ועלומה בתולדות הרב כהנמן זצ"ל. ואני שואל: מה עוול מצא בי הכותב נ"י כי התקיפני?

10 ושם אני מפנה את הקורא למקום אחר בספרי בו אני מצטט מה שהובא בספר "בדרך עץ החיים", הביוגרפיה של ר' איסר זלמן מלצר ז"ל, שרא"ז היה אומר שאילו היו ממנים את ר' איצל ואת ר' חיים סולוביצ'יק להיות מגידי שיעור באותה ישיבה - היה ר' איצל מקבל את השיעור היותר גבוה, מפני שחידושו הם יותר מבריקים.

(ב) התמנותו של הרב ווכטפוגל לרבנות של העיירה קול: מלשונו של הכותב נ"י יבין הקורא שמגמתי במה שהזכרתי שהרב ווכטפוגל נשא את בתו של רב העיירה ומתוך כך קיבל את הרבנות - הייתה לפגום בהערכה כלפיו, ולכן העיר בצדק שתופעת ירושת רבנות אינה פוגמת בכישוריו של היורש. מאריה דאברהם! וכי הייתה כוונתי לפגוע ח"ו בר' משה יו"ט ווכטפוגל ז"ל? אני לא רק קראתי על האדם הגדול הזה במקורות שאינם ידועים לציבור הרחב, אלא גם זכיתי לפני יובל שנים לפגוש אותו ולשוחח איתו בעיר מונטריאל, קנדה, שם שימש ברבנות אחרי התהפוכות של מלחה"ע הראשונה. ואעביר לקורא הישר את מה שכתבתי עליו בספרי (עמ' 1054-1057): כשפירטתי איך הרב כהנמן הגיע לרבנות פוניבז' בשנת תרע"ט, כשהגרמנים כבר נסוגו מליטא והממשל חזר לרוסים, הזכרתי שהעיר הזמינה אותו לבוא ולהספיד את ר' איצל בתום ימי השבעה, וזו הייתה הופעתו הראשונה הרשמית כמועמד לרבנותה. סיפרתי גם שבאותו פרק, בקצה המערבי של ליטא, בעיירת מולדתו קול¹¹ - שכב אביו, ר' ליב, ראש הקהילה במשך שנים רבות, על ערש דווי, כאשר בגלל התוהו־וּבוהו ששרר בליטא בסוף מלחמת העולם הראשונה הייתה העיירה מנותקת גם מוידז, שבקצה המזרחי של ליטא, וגם מפוניבז' שבאמצעה, ור' ליב לא ידע מה קורה אצל בנו. אכן פטירתו של ר' איצל הכתה גלים בכל המדינה, והחדשות העצובות נפוצו ברחביה במהירות הבזק. אז אמר ר' ליב הגוסס לאשתו: "אני אומר לך שבננו יוסף שלמה עוד ישב על כסא הרבנות של פוניבז'". בסוף השבעה לר' איצל, ביום שהבן נשא את דרשתו הראשונה הנ"ל בפוניבז', נפטר האב בקול, ולמחרת כשהבן קיבל לידו את כתב הרבנות נטמן האב בעיירתו - בלי שהאחד יודע על השני. ואני כותב בספרי שהרב משה יו"ט ווכטפוגל היה רבה של קול בעת ההיא, ואז אני מספר את סיפורם של תושבי קול הצדיקים (מתוך "העבר" תשכ"ו): רבה של העיירה היה בעבר ר' משה נתן שפיץ, שבשנת תרס"ב אובחן כלוקה במחלת צרעת מידבקת שהיתה אז חשוכת מרפא, והוא חוייב להתאשפז במוסד בידודי לחולי צרעת. שני מוסדות כאלה היו ברוסיה, האחד ממשלתי, במפרץ פינלנד סמוך לבירה פטרסבורג, והשני פרטי, במפרץ ריגה. ראש הקהל ר' ליב כהנמן נסע מקול לטלז, שם למד בנו אז, לשאול את גדולי התורה מה לעשות, ופגש שם את רבה של טווריג, ר' אברהם אהרן בורשטיין¹², והלה פסק שרבים צריך להיות הכי קרוב לעירו, דהיינו במוסד הפרטי, אף שזה יעלה לאנשי העיר הון רב. יהודי העיירה קיבלו עליהם את העול הכבד, ומתוך נאמנות לרבם החולה שכבר שוב לא יראו בחייהם, וכדי שתישאר הרבנות של עיירתם במשפחת רבם, אף חיתנו את בתו לתלמיד חכם גדול ומסרו לו את הרבנות. ומאן ניהו? הרב

11 בישיבות ליטא שהיו קוראים בהן את התלמידים על שם עיירותיהם נודע יוסף שלמה כהנמן כ"יושֶׁה קולר".

12 בעל "נר אהרן", שנפטר בירושלים בתרפ"ו, ובשנתיים האחרונות לחייו שימש כראש ישיבת "מרכז הרב".

משה יו"ט ווכטפוגל ז"ל, שהיה אחד מארבעה עשר התלמידים מסלבודקה (י"ד החזקה) שאיתם ייסד ר' איסר זלמן את הישיבה בסלוצק. זה מה שכתבתי. ואני שואל שוב: מה עוול מצא בי הכותב נ"י כי התקיפני?

(ג) הניסיון "המגמתי" להציג את עניין האיסור כאילו ההשגחה כפתה על גדולי ישראל להתנהג בצורה לא ראויה. אכן, בוודאי שאני מגן על ספרי באופן מגמתי, אלא מה? הרי ספרי הוא ה"מגנום אופוס" שלי, יצירת חיי, וכי לא אגן עליו? אכן, כשהכותב נ"י מתאר את התובנה שלי בעניין האיסור "כאילו ההשגחה כפתה על (האוסרים) להתנהג בצורה לא נכונה ולא ראויה" - הוא מציג אותה כמין גחמה שלי ותו לא; ואין הדבר כך.

ואסביר את דבריי. קיבלתי מסוף העולם ועד סופו מאות מחמאות על ספרי, שקוראיו הושפעו ממנו לייקר יותר את גדולי ישראל, ללמוד יותר, ולשמור מצוות באופן מוקפד יותר. רוב רובם של המתקשרים לא היו מוכרים לי, אבל אחד מיוחד היה מוכר לי - בעל תשובה ותיק, בן תורה, שחיבר ספרים רבי-מכר באנגלית. הוא שלח לי דוא"ל שלושה שבועות אחרי שספרי הופיע, בו הוא כתב (בתרגומי):

הספר כל כך מרענן! אני יודע שזה אולי יישמע משונה, אבל תוך כדי קריאה הרגשתי שוב את ההרגשה שהייתה לי כשהחלטתי לחזור בתשובה, וכבר עבר הרבה מאוד זמן מאז הרגשתי כך. חשתי זמן רב כאילו אני חי רחוק מאמונה אמיתית, שאני מתהלך בחשכה רוחנית למרות שאני ב"ה שומר מצוות ולומד תורה, ואני מרגיש שחייבים להיות גיבורי רוח באיזשהו מקום - אבל אני מכיר רק בודדים כאלו. והנה כשקראתי את הספר ראיתי שפעם באמת היו אנשים שיכול הייתי להרגיש מחובר אליהם, גדולים אמיתיים. רציתי להודות לך על כל העבודה שהשקעת בספר, ורציתי שתדע שמסתמא ישנם הרבה אנשים כמוני - אנשים שבוודאי לא חשבת שאתה הולך לחזק את אמונתם - שבמשך שנים יקבלו חיות מהחוויה שהייתה להם כשקראו בספר ופגשו בו גדלות אמיתית.

מה יאמר אדם זה לעצמו כאשר שבע שבתות עוברות, והספר ש'החזיק' ממנו כל כך נאסר על ידי גדולי תורה? הוא לא יאמר: אנשי בליעל באו לגדולי התורה ורימו אותם. הוא לא יחשוב שקרה כאן כעין הדבר המתואר על ידי ר' יחיאל יעקב וינברג ז"ל¹³:

יודעים אנו על פי הניסיון כי מסביב לכיסאו של אדם גדול שורצים ורבים בריות שפלות, מין רמשים קטנים, אשר קטנותן תהיה להן למבטח כי לא תראנה ולא תמצאנה, ועל כן יכולות הן, בהאפילן על עצמן בטליתו של ה"גדול", לעשות כמעשה הרמש, ולרדוף אחרי כל אדם ישר באין כל סכנה לנפשן. ויש לפעמים אשר אנשים ישרים נפגעים על ידי גאון מפורסם מבלי

13 ב"לפרקים" בהספדו על ר' אליה חיים מייזל ז"ל, רבה של לודז (מהד' י-ם תשס"ג עמ' קלג).

הבין את חטאתם ופשעם, כסבורים הם שזאת היא "עקיפת עקרב" ומתמרמרים על הגאון, בעוד שבעיקר הדבר אין זאת אלא "נשיכה של שועל" היוצא מבית קודשי הקודשים של גאון, או לחישה נחש המתחמם בחיקו...

בעלי תשובה, אשר תמימים הם וצמאים ליהדות הם, לא יבינו בשום אופן את דברי הרב וינברג. כי כדי להאמין שדבר כמו שהוא מתאר (והוא מכיר אותו "על פי הניסיון"!) יכול לקרות בחוגינו במציאות, צריכים להיות יהודי דתי בן יהודי דתי בן בנו של יהודי דתי, המעורב בחברה הדתית לכל הפחות עשרה דרי. הבעל תשובה דידן, שהתאכזב מהוצאת איסור על ספר שמתוך קריאתו הוא בעצמו התלהב ממנו לקיות ולאמונה, יאמר: "אחרי שלמדתי תורה שנים רבות כל כך כנראה שעדיין אינני יודע באמת את דרך היהדות, אחרת איך הייתי מסוגל לחשוב שספר זה כה מועיל - בשעה שמומחי היהדות הגדולים אומרים שהוא כה 'טרף' עד שהוא אסור לבוא בקהל ה' ואם אחרי כל השנים שלמדתי יהדות עדיין לא הבנתי מהי, אני תוהה אם אי פעם אבין; ואולי דרך התורה איננה מתאימה לי"?... זאת תהיה מסקנתו ר"ל.

הטרמינולוגיה של הכותב נ"י אינה מדויקת כשכתב שניסיתי להציג את האיסור כאילו **ההשגחה** כפתה על גדולי ישראל להתנהג בצורה לא ראויה, כי רק על משהו יוצא מן הכלל שקורה **לטובה** אומרים שזאת "השגחה"¹⁴, וכשמשהו בלתי מובן קורה לרעה מגדירים אותו "מעשה שטן". ומפני מה היה השטן מעורב בהחרמה בלתי מובנת זו? מה הרוויח השטן בזה? הוא התכוון להחליש את התופעה המפתיעה של דורנו, תנועת "בעלי התשובה". ומי באמת יודע איזה נזק גרמו אנשי הבליעל שהעלילו עלי לתנועת התשובה, לפחות בחוגי האינטליגנציה! ואני רוצה להעיר גם על סוף דבריו של פרופ' לב בהרצאתו:

יש מי שכתב שהספר הזה הוא כמו פרה אדומה, שמטמא את הטהורים ומטהר את הטמאים, אבל אני אומר ההפך: מי שטמא - הספר הזה כבר לא יטמא אותו, ומי שטהור הספר הזה יכול להוסיף לו עוד טהרה.

אני כמובן מודה לפרופ' לב ז"ל על שהגן על ספרי ממי שדימה את ספרי לפרה אדומה - שאינני יודע מי הוא. אכן, שמא הקורא את דבריי למעלה יאמר שאני צדקתי שלבעלי תשובה הספר טוב הוא, אבל לקוראים יראים ושלמים ועמוסים בתורה מבטן ומלידה הספר הזה מזיק, והוא יסכים עם הכותב שהוא שהגדרת ספרי הוא "פרה אדומה". אך אין אני רואה בפרה אדומה דבר שצריכים להתבייש בו: וכי התורה לא קבעה דין של פרה אדומה שהיא אחת מתרי"ג המצוות - מצווה שצ"ז במניינו של ספר החינוך (וגם מצווה שצ"ט), שמגדיר אותה "דבר גדול באומתנו"? זאת אומרת שאם אומרים על איזה דבר שהוא כמו פרה אדומה הרי שמשבחים

14 על פי הפסוקים בתהילים לג "ממכון שבתו השגיח אל כל יושבי הארץ" וכו' "עיני ה' אל יראיו" וכו' "להציל ממות נפשם" וגו'.

אותו, ולא להיפך; אם משתמשים במטפורה זו לשם ביזיון – מבזים את המצוות! ואם תשאל: הלוא פרה אדומה גם מטמאת, ואיך היא יכולה להיות מצוה ודבר גדול? התירוץ הוא, כיון שהיא מטמאת טומאה קלה הדורשת רק 'הערב שמש', ולעומת זה היא מטהרת מטומאה חמורה בת שבעה ימים, בוודאי שהיא מצוה ודבר גדול. ולנידון דידן: אפילו תאמר שספרי מטמא את הטהורים, את הדתיים מלידה, ומטהר רק את ה'טמאים', את בעלי התשובה¹⁵ – צריכים אנו למדוד אם התועלת שהביא לאנשים אלה עלתה על הנזק שגרם לאנשים אחרים אם לאו, ורק אז להכריע אם יצא הפסדו בשכרו או יצא שכרו בהפסדו. וכי אלה שטענו שמצאו פגמים בספרי שקלו את הדבר באופן כזה? כדי לשקול דבר כזה צריכים להיות בקיאים בשפה של הספר ולקרוא אותו בעיון, ובטוח אני שמתנגדי לא עשו כן, ומסופקני אם היו יכולים לעשות כן. חושבני שמבחר התרגומים לעברית של שמו של ספרי, שנוצר ונולד בשם אנגלי, הוא סימפטום לאי-ההבנה של תוכנו. הרי בנוסח האיסור קראו את ספרי בשם "עשיית גדול", ובהערכה שב"המעין" תשס"ד, וכן במאמר של פרופ' לב, קראוהו "גידולו של גדול", ובדברי הכותב נ"י כונה כבר בשם שלישי – "התהוותו של גדול"¹⁶...

'ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך' (דברים טו, ג)

אני שמח שהכותב נ"י לא האשים אותי ב"ניסיון החד-צדדי והמגמתי לטהר את הספר על ידי הצגת חכמי ישראל וגדוליהם כאילו פועלים עפ"י תכתיבים של קנאים וחשוכים". לא רק שאני לא האשמתי, ח"ו, את גדולי ישראל שהם פועלים תחת תכתיבים, אינני יודע כלל מי האשים אותם בכך. אכן למעלה כבר כתבתי שהיו שרימו אותם לגבי "המהדורה המתוקנת", ויכול להיות שגם לגבי המהדורה המקורית רימו אותם המתלוננים, כשתרגמו באופן "חד-צדדי ומגמתי" את מה שהם קראו בספרי עבור הגדולים שלנו שאינם קוראים את השפה הזרה. הרי כתבתי למעלה שהרב שטרנבוך, שבעצמו קרא את הספר, הכשיר אותו – אפילו אם נסכים לכותב נ"י על פי שיחתו האנונימית שההכשר לא היה 'למהדרין'. אמנם פרופ' לב ז"ל הצהיר בתוך הרצאתו, כפי שצוטט ב"המעין", שחבר הוועדה של הרבנים קוראי האנגלית שהוקמה בפקודת מרן הרב אלישיב, הרב זליג אפשטיין זצ"ל (הוא היה זקן הוועדה ונכבדה), הכשיר את הספר, וההכשר הזה היה בהחלטיות כזאת עד שהעורך העיר (עמ' 104, הערת שוליים 7) "לשונו של הר"ז אפשטיין היתה: 'אין שום הצדקה

15 שזה איננו נכון, אלא כמו שאמר פרופ' לב הספר רק מוסיף טהרה לטהורים מעיקרא; אכן לשם הוויכוח גרידא אסכים שהספר מטמא את הטהורים.

16 ואילו הרב מנדל גרליץ, בהקדמת הספר "חידושי הגאון הרב חיים הלוי בסוגיות הש"ס" שהוציא לאור באדר תשס"ד, ובה הוא שופך בוז על ספרי, הגדיל לעשות בקובעו, בלי ספק על פי מומחיותו המובהקת בשפה האנגלית, ש"יותר נכון" לתרגם את שם הספר "איך עושים קריירה" (תרגום פורימי ממש!!) מלתרגמו כפי שמופיע בלשון האיסור "עשיית גדול"...

אחרי ד"ש כת"ר בהוקרה כיאות.

נדרשתי לאשר שאלוני בשם כת"ר לחוות דעתי בענין כואב מאד, והיא פרשת ה"ספר ההיסטורי" שהוציא הרה"ג ר' נתן קמנצקי נ"י לאור. מעודי הנני מסתייג מלהתערב בעניני הכלל שגדולי הדור הם המוסמכים לטפל בהם. אולם מכיון שלפי דעתי ענין זה כרוך בפקוח נפש ממש, וגם בהשמצות, רדיפות והלבנת פנים ברבים למשפחה יקרה בישראל, לכן אני רואה חובה לנפשי לחוות דעתי בענין הזה.

אני מכיר את הרב ר' נתן נ"י עוד מנעוריו, והוא תלמיד חכם מובהק ויר"ש, ומעולם לא עלה על דעתו ח"ו לפגוע בכבודם של גדולי הדורות אשר מפיהם אנו חיים.

כל פרט ופרט שהוא מביא בספרו הוא או ממש ששמע מאביו הגר"י זצ"ל, או מאנשים בני תורה ויר"ש שמעולם לא עלה על דעתם ח"ו לפגוע בשיעור קומתם של גאוני הדורות, והרב ר' נתן נ"י מסר כפי שקיבל בדיוק נמרץ כפי ששמעם. רובא דרובא מהם ידועים לי עוד מימי עלומי כפי שהיו נמסרים מפה אל פה בתוך כותלי הישיבה, לפעמים בשינויים קלים ובנוסחאות שונות.

לפי דעתי שאין שום הצדקה לאסור הספר הנ"ל.

ואני תפילה שהשם יתברך יברך את עמו בשלום ולא נוסף לדאבה עוד.

בידידות ובהוקרה רבה

אהרן זליג הלוי עפשטיין

★ ★ ★

ולסיום: בסליחות של ערב ראש השנה נמצאת סליחה בת שלושה עשר חרוזים שחברה על ידי שלמה הבללי, המתחילה במילים "אנא עוררה אהבתך". בכל חרוז ישנן ארבע שורות, אשר שלוש הראשונות מכילות חמש מילים בכל אחת, והרביעית הינה ציטוט פסוק שיש בו אזכור של קורבת אחווה. בחרוז הראשון בחר הפייטן פסוק של אחווה כדי לתאר על ידו את היחס ששורר בינו, הפייטן, לבין כלל ישראל, אבל בשנים עשר חרוזיו האחרים פסוקי האחוה משמשים לו כמליצה ליחס שבין הקב"ה לעמו ישראל, כביכול. כך מפנה רבנו שלמה הבללי בדרך זו את תפילותיו לאבינו שבשמים בעד כלל ישראל בשתי השורות האחרונות של החרוז הרביעי: "חנון, אתה ידעת את כל התלאות האל / 'כה אמר אחיך ישראל", בשתי השורות האחרונות של החרוז החמישי: "יום יום הנה עבדיך מוכים ולוקים / 'קול דמי אחיך צועקים", ובשתי השורות האחרונות של החרוז העשירי: "רחמיך יתגוללו עלי כמנחם אבלי / 'מי יתנך כאח לי".

ואל יהא דבר זה, דהיינו, לייחס להקב"ה קירבת אחווה לעם זו יצר, זר בעיניך, כי מצינו יותר מכך, והוא שהקב"ה נקרא ידיד של בריותיו (עיין מנחות נג ריש ע"ב) - וזה יותר תמוה, כי בין אחים, לכל הפחות, קטון וגדול שם יהוא, אבל בין ידידים שורה שוויון! ורואים עוד שהאחוה של היוצר ליצוריו דבר שכיח הוא בשמות אנשים בהם מורכבת המלה "אח", כגון אחיסמך למטה דן, ואחינועם אשת שאול, ואחיה השילוני¹⁸. הרי שה', יתברך שמו, מכונה אח לעם נולד, לזרע יעבדנו.

18 עיין בפירושו "דעת מקרא" לשמותיהם במקומותיהם.

ולאור הקדמה כללית זו בהבנת הסליחה, אצטט את החרוז השישי בשלמותו, כדלהלן:

מיום כסה, בשבתך על כיסא כבודך / מביט לסקור יחד לב מורדיך ועובדיך
נגוש כל בעל משאת בוגדיך / ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך.

כוונת הפייטן בחרוז זה היא להתפלל להקב"ה שמיום ראש השנה, בו עוברים לפני כיסא כבודו בסקירה אחת גם העמים וגם ישראל להבדיל, והלאה, יגבה הקב"ה מאת העמים כל מה שהם חייבים, ואילו את חובותיהם של עמו ישראל ישמיט. ואני מסיים את תגובתי לתגובת הכותב נ"י תוך ציון שבחורף זה מלאו שבע שנים להוצאת האיסור על ספרי, וסבורני שהגיע הזמן להפסיק לענות בו. לפיכך, בגיליון זה של "המעין", שיוצא לאור בחודש ניסן תש"ע, אני שוטח את בקשתי בפני הכותב, ואף בפני כל המתלוננים למיניהם, על ידי פרפראזה של פיוטו של רבי שלמה הבללי:

אחרי תגובתי קול דמיי צועקים: / אנא, מיום כסה למלכים ולרגלים -
עשו שמיטה, מקץ שבע שנים, / ואשר ישלכם את אחיכם השמיטו לעולמים!

נתן בהגר"י קמנצקי

לא נעלמה מר"ד פארדו הגמרא!

בגליון האחרון של 'המעין' במאמר על ייחוס סגולת אמירת 'נשמת' לריה"ח הביא הרב סטל שליט"א בהערה (עמ' 49 הע' 1) את דברי רבי דוד פארדו בשו"ת מכתם לדוד או"ח סי' יג שאין מקור לשבח "נשמת כל חי" בגמרא, ותמה על שנעלמה ממנו גמרא מפורשת במס' פסחים קיח, א: "מאי ברכת השיר, רבי יוחנן אמר נשמת כל חי". וליישב תמיהתו נראה לומר, שהרי רד"פ ב'מכתם לדוד' שם דן על אמירת "נשמת כל חי" בתפילת שבת, ועל זה כתב: "והנה ידוע הוא דשבח זה של נשמת כל חי לא נמצא בש"ס כלל ועיקר, ולכך דינו פסוק כמו בכל שאר התוספות שנהגו להוסיף שעל כולן אין מחזירין אותן, וכמבואר סי' רפ"א. והנה אף שלא נמצא רמז ממנו בתלמוד, מקום מצאו המסדרים להסדירו בין ברוך שאמר לישתבח מטעמא בעלמא שהביא הטור בסימן הנזכר, דהואיל ויש בו מענין יציאת מצרים סמכוהו לשירת הים שהיא ענין יציאת מצרים". וא"כ כוונתו ברורה, שלא נמצא מקום בש"ס להזכיר שבח זה בתפילה, ואין קושיא על דבריו מכך שנזכר בש"ס לאומרו בסוף ההגדה של פסח.

ואחר כותבי זאת מצאתי שכן כתב בקיצור בשו"ת יחיה דעת ח"ה בהערה בסוף סי' ה.

עמיחי כנרתי

תגובה בענין גנב הבא במחותרת

ב'המעין' האחרון (כרך נ גל' ב עמ' 100) הובא בשמי שפשוט שדין גנב הבא במחותרת שמוותר להורגו נוהג גם בזמן הזה שאין לנו בית דין סמוכים, כיון שיסוד ההיתר הוא שהוא רודף, והריגת רודף נוהגת בכל הזמנים, שהרי גם מוסר מותר להרוג בזמן הזה. ואינו דומה לבוועל ארמית שקנאים פוגעים בו שיש סוברים שאינו נוהג בזמן הזה, שבוועל ארמית נהרג בדרך עונש, ודיני נפשות אינם נוהגים אלא כשבית הדין הגדול יושבים בלשכת הגזית, מה שאין כן רודף שהוא משום הצלת הנרדף, וגם קטן ועופר הורגים כשרודפים לאמם.

ומה שכתבתי טעם לכך שרק הרמ"א הביא דין זה ולא השו"ע, שכל דין שכתוב בתורה בפירוש לעיתים לא הביאוהו הפוסקים, אכתוב לזה כמה דוגמאות:

א. עי' תוס' סוכה שכתבו בדף ב, א ד"ה כי, שסוכה שיושב בה כל השנה פסולה, דסוכה אמר רחמנא ולא ביתו של כל השנה. ודין זה לא מופיע בגמ' ולא בראשונים למרות שנראה שאינם חולקים על התוס', הרי שדבר מפורש בתורה לא כתבו הפוסקים.

ב. תקיעת שופר בראש השנה צריכה להיות ביום ולא בלילה. דין זה מופיע בשו"ע סי' תקפח סע' א, אך אינו מובא ברמב"ם. ונראה שהרמב"ם לא הביאו משום שגם הוא אינו כותב את כל ההלכות המפורשות בתורה, וזה שתקיעת שופר צריך להיות ביום מפורש בתורה במדבר כט, א ובחודש השביעי באחד לחודש מקרא קודש יהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו יום תרועה יהיה לכם; ואף שדין נטילת לולב דווקא ביום כתבו הרמב"ם בפרק ז מהל' לולב הל' י אף שכתוב בתורה ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וכו', אפשר ש'יום הראשון' ניתן להתפרש יום הראשון משבעת הימים, והכוונה כאן ב'יום' היינו מעת לעת, שכולל יום ולילה. מה שאין כן 'יום תרועה' שהיום הכוונה יום ולא לילה, שאם הכוונה למעת לעת לא היה צריך להיות 'יום תרועה' אלא 'באחד בחודש תרועה יהיה לכם'. והרמב"ם כתב כן בהקדמתו, שקרא לספר 'משנה תורה', שיהיה כל אחד 'קורא בתורה שבכתב תחילה ואחר כך קורא בזה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם'.

ג. והנה בשו"ע יש הרבה מאוד דינים שלא הביאם, כמו איסור להשחית עץ מאכל, והובא בט"ז יו"ד סי' קטז ס"ק ו שיש סכנה בזה, עיי"ש. וכן מצות עשיית מעקה לא הובאה בטור, והשו"ע הביאה בסימן אחרון של חו"מ סי' תכז, ובטור אין סימן כזה בכלל ונגמר בסימן תכו. וכן בטור או"ח.

והנה עיקר דין גנב במחותרת שנוהג גם בזמן הזה יש להוכיח ממה שאמרו בגמ' סנהדרין ע שרבא גנבו לו במחותרת, והחזירו הגנבים ולא קיבל מהם רבא, הואיל ונפיק מפיו דרב שבדמים קנינהו. והנה אם אין דין מחותרת בזה"ז יוצא שאין קים ליה בדרכה מיניה בגונב במחותרת! ואף שקלבד"מ גם בשוגג פוטר מתשלומים - נראה שזה רק כגון הורג אדם בשוגג או שורף גדיש בשבת בשוגג שאף שאינו חייב

מיתה מ"מ עבר עבירה שחייבין עליה, אבל אין גנב הבא במחתרת מחויב מיתה, שאין הורגין את הגנב אחר הגניבה - רק שניתן להורגו באותה שעה שהוא במחתרת, ואם למעשה לא ניתן להורגו בזמן הזה אין כאן קלבד"מ. תדע, שהרע"א ריש פרק אלו נערות כתב שהאונס גויה אינו חייב קנס שקלבד"מ שקנאים פוגעים בו, ומ"מ אם אנס ספק גויה חייב בקנס כיון שאין קנאים פוגעים בו מספק. ואף שמסתבר שאם הורג אדם ספק גוי יש קלבד"מ מספק, צריך לחלק בין אם חייב מיתה או שרק באותה שעה ניתן להורגו. ואף אם לא נאמר כן, יש ראייה מקצות החושן סי' כח שכתב שמה שבקלבד"מ מועיל תפיסה זה בהרג בשוגג, אבל הרג במזיד שעבדינן עליו העונש החמור לא מועיל תפיסה, ובמחתרת נחשב כאילו עשו לו העונש החמור שהרי ניתן להורגו, ולכן החזיר רבא ולא נטלם משום שתפס. הרי ברור שיש קלבד"מ.

הרב זלמן נחמיה גולדברג

לימוד זכות וחובה בשיטות הרמב"ם והרמב"ן על 'מלכות' החשמונאים

הר"י קטן התייחס בהערותיו לבעייתיות של מלכות החשמונאים¹, שלמרות שלא הייתה מבית דוד, ולרוב לא שמרה על דיני התורה כדבעי, בכל זאת מדגיש הרמב"ם שחלק מרכזי מנס החנוכה שאותו אנו חוגגים כולל את קיום המלכות כל אותן מאתיים השנים². לענ"ד יש מקום להוסיף כמה הערות ב"לימוד חובה", אך בסופו של דבר גם בלימוד זכות, על מלכותם.

1 "וחזרה מלכות לישראל!?!", 'המעין' ג, ב (טבת תש"ע) עמ' 100-102.

2 נציין שאף רש"י כתב בדניאל יא, כ על הפסוק "ועמד על כנו מעביר נוגש הדר מלכות" - "ויתחזק על בסיסו בהר המודעית מתתיהו בן יוחנן המעביר נוגש יון מעל ישראל וגו', והוא הדר מלכות בישראל, כי שר וגבור יהיה הוא וכל זרעו אחריו בני החשמונאים". כך גם ברד"ק, זכריה יא, יד: "אם טוב בעיניכם ללכת בדרכי ה' וישקלו את שכרי שלשים כסף, רמוז לשלשים שנה שמלכו מלכים של חסד, ואלו הם מתתיהו הנקרא חשמונאי שנה אחת, יהודה בנו שש שנים, יונתן בנו שש שנים, ושמעון בנו י"ח שנה, הרי ל"א שנה, ואם היו בהם חודשים חסרים נעשו ל' שנה שמלכו מלכי אמונה". אין להתעלם גם מהאקטואליות שבדברים, עי' במאמרי "מדינת ישראל במקורות", טללי אורות ד (תשנ"ב), עמ' 130-143. וע"ע במ"ש בנושא זה ר"ב גזונדהייט, "נס חנוכה ומלכות החשמונאים במשנת הרמב"ם", טללי אורות יא (תשס"ד), עמ' 137-145, ובהערות שם; דניאל שוורץ, "כהונה ומלוכה בתקופה החשמונאית", בקובץ 'קהל ישראל' (ערך: י' גפני) עמ' 13-26; הנ"ל, "לשאלת התנגדות הפרושים למלכות החשמונאים", בקובץ 'אומה ותולדותיה' כרך א (ערך: מ' שטרן) עמ' 39-39.

1. למרות שאיננו יודעים איזה ספרים היסטוריים היו לפני הרמב"ם (והמידע בספרות חז"ל בנושא מלכות החשמונאים הוא יחסית מצומצם), חשוב להדגיש שהרמב"ם ידע היטב את הפגמים בשמירת ההלכה של המלכות באותם מאתיים שנה, כלשונו בפירוש המשניות³: "במקדש שני שהיו בו כל העניינים בלתי מושלמים, כמו שידעת, והמלכים לא היו הולכים לפני המסורת הישרה"... בכל זאת מתייחס הרמב"ם בחיוב לא רק לשישים השנים של המלכות ההגונה-יחסית (שנות יונתן, שמעון, ויוחנן כהן הגדול בראשיתו, שלומציון ואגריפס הראשון) שהם המיעוט, אלא אף לכל מאתיים השנים שכללו שלטון של צדוקים, מתיוונים וכדומה.
2. בנוסף לדברי הרמב"ם שהובאו ע"י הר"י קטן, יש להדגיש שהרמב"ם עצמו מחמיר אף יותר מהרמב"ם באיסור המלכת מלך שאינו משבט יהודה. אם הרמב"ם אוסר מטעם ש"עוברים על דעת [יעקב] אביהם"⁴ בברכת "לא יסור שבט מיהודה", לפי הרמב"ם משמע שמניעת מלכות מבית דוד היא איסור דאורייתא, ואף כפירה באחד מעיקרי האמונה! בתיאור הלאו "לא תוכל לתת עליך איש נכרי"⁵ מאריך הרמב"ם בספר המצוות באופן מיוחד⁶: "אין מלך, למי שיאמין תורת משה רבינו ע"ה אדון כל הנביאים, אלא מזרע דוד ומזרע שלמה לבד. וכל מי שהוא מזולת זה הזרע הנכבד - לעניין מלכות נכרי קרינן ביה... וזה מבואר אין ספק בו". כמו כן בניסוח י"ג עיקרי האמונה כתב הרמב"ם⁷ "ומכלל היסוד הזה שאין מלך לישראל אלא מדוד ומזרע שלמה דוקא, וכל החולק בענין המשפחה הזו הרי זה כפר בה' ובדברי נביאיו". ובכל זאת מהפתיחה להל' חנוכה, בה מדגיש הרמב"ם פעמיים שהחשמונאים היו כהנים וש"העמידו מלך מן הכהנים", רואים שיחד עם תפילתו וציפייתו למלכות **האידיאלית** מעניק הרמב"ם ערך גדול אפילו למלכות **מינימלית**, ואפילו אם איננה מבית דוד!
3. דעת הרמב"ם בענין זה בולטת ביותר בכך שהוא מציין את חשיבות העובדה ש"חזרה המלכות לישראל" גם כשהוא מדגיש מיד בסמוך שהמלכות הזו נמשכה רק "עד החורבן השני". כלומר, אפילו אחרי שהתברר שהמלכות הזו היתה זמנית, ולכאורה עם חורבנה כבר אין על מה לחנוג, בכל זאת קיומה

3 פירוש המשניות לרמב"ם יומא פ"א מ"ג, ע"פ תרגום הר"י קאפח.

4 רמב"ם בראשית מט, י.

5 דברים יז, טו.

6 ספר המצוות ל"ת שסב.

7 פיה"מ לרמב"ם סנהדרין פ"י מ"א היסוד הי"ב. ועי' רמב"ם הל' ברכות פ"ב ה"ד, שלאחר שציין שכל מי שלא אמר מלכות בית דוד בברכה"מ לא יצא ידי חובתו הוא הוסיף: "שאין נחמה גמורה אלא בחזרת מלכות בית דוד".

"יתר על מאתיים שנה" הוא חלק חשוב בנס שחוגגים עד היום, למרות שבבירור לא הייתה שם 'אתחלתא דגאולה'⁸.

4. כמו בהל' חנוכה מדגיש הרמב"ם גם במקומות אחרים, שהתועלת העיקרית בהפסקת שיעבוד מלכויות היא עצמאות מדינית המבטיחה את האפשרות ללמוד תורה ולקיים מצוות; בכך הוא רואה את עיקר "ימות המשיח" (אף בשלביה שלפני הופעת משיח בן דוד). בהל' תשובה הוא כותב⁹ "ומפני זה נתאוו כל ישראל נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח, כדי שינוחו ממלכויות שאינן מניחות להן לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להם מרגוע, וירבו בחכמה"... אמנם המעיין שם יראה שהרמב"ם הזכיר באותו מקום גם שצריך שיעמוד מלך מבית דוד גדול בתורה יותר משלמה וגדול בנבואה קרוב למשה רבנו, אך ברור מתוך סיכומו, גם שם וגם בהל' מלכים, שהעיקר הוא עצם המלכות יותר מאשר מי ימלוך¹⁰: "אבל ימות המשיח הוא העולם הזה, ועולם כמנהגו הולך, אלא שהמלכות תחזור לישראל. וכבר אמרו חכמים הראשונים אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד". כן מוכח גם מדברי הרמב"ם בהל' תשובה¹¹, "שכל הטובות שמתנבאים בהם הנביאים לישראל אינן אלא לדברים שבגוף, שנהנין בהן ישראל לימות המשיח בזמן שתשוב הממשלה לישראל". אם היה עוד ספק בדבר, באים דברי הרמב"ם בהל' מלכים, בס' הוא מזהה את בר כוכבא כמלך המשיח פוטנציאלי על פי עדות רבי עקיבא ו"כל חכמי דורו"¹², למרות שבוודאי לא היה גדול משלמה בחכמה וגם לא קרוב למשה בנבואה - די בכך שלחם והשיג עצמאות, אפילו מינימלית ביותר.

לסיכום כל הנקודות הללו, עולה בבירור מהרמב"ם שעדיפה מלכות (א) חילונית ואף (ב) שאיננה מבית דוד ואפילו (ג) זמנית, מאשר שיעבוד למלכויות נוכריות, ויש אף לחגוג את עצם קיומה של מלכות זו.

- 8 וע"ע במאמריי: "על חז"ל, הרב הרצוג והוודאות שלא תהיה גלות נוספת", משואה ליצחק ח"ב, ספר זיכרון לר"א הלוי הרצוג במלאות חמישים שנה לפטירתו (עורך: הר"א דסברג), ירושלים, תשס"ט, עמ' 49-40; "כדאי שנפסיק לראות את הגלות כאלטרנטיבה", צוהר כג (חורף, תשס"ו), עמ' 55-66.
- 9 הל' תשובה פ"ט ה"ב.
- 10 הל' מלכים פי"ב ה"ב.
- 11 הל' תשובה פ"ח ה"ז.
- 12 הל' מלכים פי"א ה"ג. השווה לדבריו בהל' תענית פ"ה ה"ג "ודימו כל ישראל וגדולי החכמים (=לא כל החכמים) שהוא המלך המשיח", אך אין ספק שהרמב"ם רוצה להדגיש בהל' מלכים שאותה דעת המיעוט לא היתה כלל בדרגת ר' עקיבא וחבריו שהלכה כמותם, אף אם לא התגשמה תקוותיהם באותו דור משום דלא איכשר דרא. ועי' מאמרי הראי"ה עמ' 203: "ודווקא מפני שהחזון בשעתו נכשל, ובר כוכבא נפל... בטוחים אנו כי תורת אמת אשר בפה קדוש יבוא תור לה, והתור הזה הולך ובא, ולא תקום פעמים צרה".

למרות כל האמור, יש ללמד זכות גדולה על המכבים בנושא. בספר המקבים א'¹³ מוכח כמה פעמים שבני מתתיהו הקפידו לא להגדיר את ממשלתם כמלכות: "בחרנו בך (=יונתן) היום להיות לנו לשר ולראש..." (ספר המקבים א, ט, לא¹⁴). בהמשך מוזכר שיונתן שופט את העם (שם, ט, עג), ששמעון נבחר לנשיא (שם, יג, ח)¹⁵ ושהוא שליט הארץ (שם, יד, יז), הכל חוץ מ'מלך'. אף במטבעות של יוחנן הורקנוס בדור הבא, עדיין מופיע התואר: "כהן גדול וראש חבר היהודים"¹⁶, ויש בכך בריחה מוחלטת מתואר המלוכה. כלומר, לעומת דברי התוכחה של הרמב"ם (מ"לא תוכל לתת עליך איש נכרי") והרמב"ן (מ"לא יסור שבט מיהודה"), המציאות היתה כנראה שבני מתתיהו דווקא נמנעו מלהכתיר את עצמם כמלכים. הרגישות לנושא עולה גם ממה שכתוב "וכי היהודים והכהנים נאותו להיות להם שמעון לנשיא ולכהן גדול לעולם עד אשר יקום נביא אמת" (שם, יד, מא)¹⁷, כלומר הם הגדירו בפירוש ששלטונם הוא זמני עד שיבוא נביא וימשח את המלך המשיח מבית דוד. רק בדורות מאוחרים העיזו צאצאי החשמונאים הרשעים (יש אומרים אריסטובולוס¹⁸ אך אחרים טוענים אלכסנדר ינאי¹⁹) לקחת לעצמם את תואר המלכות.

אמנם חשב הרמב"ן להאשים במפורש את יהודה ואחיו בעבירה הזאת: "זוהי היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל, ואעפ"כ נענשו עונש גדול, כי ארבע בני חשמונאי הזקן החסידיים המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב". אך כנראה לא ראה הרמב"ן את ספר המקבים משום שלא תורגם עדיין לעברית מיוונית²⁰, כך שיתכן שבלי שידע על כך התנהגו החשמונאים בדורות הראשונים

13 על הספרים החיצוניים בכלל, ועל ההבחנה בין ספר מקבים א' המקובל בכשרותו לשאר ספרי המקבים שמקורם מפוקפק יותר, עי' שו"ת כמראה הבזק א, סי' סב (פסק באישור הר"ש ישראל). הרמב"ם בהל' ע"ז פ"ב ה"ב, והרמ"א ביו"ד סי' רמו סע' ד, והגר"א שם ס"ק יט, פסקו שהאיסור לקרוא בספרים החיצוניים הוא בספרי עבודה זרה. אך עי' בהמשך בהערה 21, ואכמ"ל.

14 מהד' א' כהנא, ת"א תרצ"ב. ע"י א"ש הרטום, ת"א תשי"ט, תורגם: "לשר ולמנהיג", וע"י א' רפפורט, ירושלים תשס"ד, "לראש ולמנהיג".

15 רפפורט תרגם: "אתה היה מושלנו".

16 שם, עמ' 322.

17 אף פה תרגם רפפורט: מושל. אמנם כתוב (שם מג) ש"ילבש ארגמן וזהב ישא", אך בתואר מלך לא נקרא.

18 צ' גרץ, דברי חכמי ישראל (תורגם לעברית: ש"ל ציטרון) ב, ת"א תשי"ט, עמ' 45.

19 עי' רפפורט עמ' 324.

20 או אפילו אם ראה שמא לא דייק בלשון שם, שהיא ממילא תרגום ולא מקור. אמנם הכיר הרמב"ן לפחות חלק מהספרים החיצוניים, שהרי הזכיר בהקדמה שלו לבראשית "וראיתי הספר המתורגם הנקרא חוכמתא רבתא דשלמה", ואז הוא מצטט מספר "חכמת שלמה" שבספרים החיצוניים. רח"ד שעוועל, בהערותיו על הרמב"ן, ויקרא כו, טז, מציין שאת ידיעותיו על מלכות החשמונאית ידע הרמב"ן לא מספר המקבים אלא מספר יוסיפון שהוא

בדיוק בהתאם לפתרון שהציע שם בעצמו: "אע"פ שישראל מקימים עליהם מלך משאר השבטים כפי צורך השעה - אין מושחים אותן, שלא יהיה עליהם הוד מלכות, אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו".

סביר להניח שגם הרמב"ם לא הכיר את ספר המקבים, ובכל מקרה הוא התנגד לקריאה בספרים החיצוניים ובספרי היסטוריה, והתייחס לכך כ"איבוד הזמן בדברים בטלים"²¹. יתכן אם-כן שגם הוא לא ידע שבני מתתיהו ברחו מהתואר "מלך".

ארי יצחק שבת

מכנה שם "ספר הרומיים", ובמקומות אחרים "יוסף בן גוריון", עי' בספר הגאולה, עמ' רפג בכתבי הרמב"ם מהד' הר"ח שעוועל, וניתן להוסיף שגם הזכירו בפירושו על בראשית מט, לא, ובחידושו על גיטין לו, א. במקום אחר מזכיר הרמב"ם על בראשית לב, ד מתולדות בית החשמונאים ומציין כמקורו "מוזכר בדברי רבותינו ומפורסם בספרים", ואף שם מקורו ביוסיפון.

21 פיה"מ לרמב"ם סנהדרין פ"י מ"א: "וספרים החיצונים" - אמרו ספרי מינין, וכן ספרי בן סירא שהיה איש חיבר ספרים בהזיות מעניני "אלפראסה" שאין בהם חכמה ולא תועלת אלא איבוד הזמן בדברים בטלים". עי' אצל רי"י רוס, "הרמב"ם והקידמה - התפישה ההיסטורית של הרמב"ם", חברה והיסטוריה (ערך: י' כהן), עמ' 529-542.

★ ★ ★

חציו של קונטרס השמיטה של הנצי"ב אינו שלו

לפני כשנתיים, בירושלים תשס"ח, נדפסו כתביו ההלכתיים של רבי חיים ברלין בנו של הנצי"ב בארבעה כרכים מהודרים, בשם שו"ת נשמת חיים. בינות לתשובות ההלכתיות הרבות והחשובות, ולמכתבים ההיסטוריים המעניינים הפזורים ביניהן, מסתתרת ידיעה מפתיעה למדי: במכתבו שבכרך יורה דעה סי' רג משיב הר"ח ברלין לרב אחד שהקשה על דברי אביו הנצי"ב בקונטרס השמיטה שלו, שנדפס בשו"ת משיב דבר (חלק ב, ורשה תרנ"ד, אחרי סי' נו) - ומוסר לו שכל המחצית השניה של קונטרס זה, מהמילים "והנה הרבה מרבני הזמן" המופיעות לאחר חתימתו של הנצי"ב - ועד לתשובה אל הרב לובצקי שבסוף הסימן, אינה שייכת לנצי"ב! וז"ל: "כל זה המאמר אינו ממר אבא הגאון מאוה"ג זצללה"ה, והמסדרים את כתבי הקודש של מר אבא הגאון ז"ל¹ מצאו בתוכם זה הקונטרס בלי שום פתיחה וחתימה והדפיסו בספרו - והוא להרב הגדול מ' יהושע העשל מרגליות, שהי' אז אב"ד

1 הלא הם 'אמו' חורגתו בתיה-מרים, ובניה יעקב ור' מאיר (בר אילן), כפי שהזכיר הר"ח ברלין במכתב אחר ('אור המזרח' כרך לה חוברת א, תשרי תשמ"ז, עמ' 44-40). וכן נכתב בשער השו"ת: "בהוצאת אשת הגאון זצללה"ה ובניה".

ווישנעווע הסמוכה לוואלאזין, וכעת הוא בעה"ק יפו - ואשר ע"כ אין אחריות כל המאמר זה עלינו".

אף שנתעוררנו לדבר זה על ידי מכתבו של הר"ח ברלין (שאולי שמע על כך ישירות מרי"ה מרגליות), למעשה הדברים מונחים וגלויים כבר יותר ממאה שנה לפני המעיינים: הרב יהושע השל מרגליות הנזכר, אב"ד וושניובה, פרסם בוילנא תרמ"ח קונטרס קטן בשם "קול התור - נשמע בארצנו", ובו התפלמס באריכות עם רבנים שסברו להתיר את העבודה בשמיטה אף בלא צורך במכירה. השוואה פשוטה בין קונטרסו לבין המחצית השניה של קונטרס השמיטה בשו"ת משיב דבר, מבהירה מייד שמדובר למעשה באותו חיבור ממש. יתרה מכך, גם האופן בו הגיעה טיוטת קונטרסו לבין הכתבים שהותיר הנצי"ב מתואר על ידי הרי"ה מרגליות בעצמו, בהקדמת הקונטרס (עמ' 7-9): "זה לי כחודש ימים אשר קבלתי פני אחד המיוחד מגדולי הדור הסמוך ונראה לי, הוא הגאון הצדיק העמוס בתורה ועבודה האב"ד ור"מ דוואלאזין, ה' יאריך ימיו, ואמר לי כי גם הוא כתב להרבנים המתעסקים בהמצוה רבה הזו לעוקרה כי טוב להם השתיקה מהדיבור, וכי הוא אין מסכים לזה. וגם אמר לי כי נכדו [=בעל נכדתו] הרב הגאון מ' חיים [סולובייצ'ק] בן הגאון ר' יוסף דובער האב"ד דבריסק הראה לו את קונטרסי אשר שלחתי אליו..."

מעמ' 10 ואילך של הקונטרס "קול התור - נשמע בארצנו" מתחילים הדברים הזהים כאמור למחצית השניה של קונטרס השמיטה בשו"ת משיב דבר. אמנם ישנם לעיתים הבדלי ניסוח קטנים וגדולים: גירסת "קול התור" ארוכה באופן ניכר לעומת הנוסח שנדפס בשו"ת משיב דבר וכן היא חסרה את ההקדמה הקטנה "והנה הרבה מרבני הזמן יוצאים במחול" וכי, ומאידך נזכרים בה במפורש שמם של הרבנים בהם עוסק הקונטרס (הרב יצחק אולשוונגר והרב אלכסנדר משה לפידות); מכאן שלאחר ששלח רי"ה מרגליות את טיוטת חיבורו לנצי"ב הוא שב והרחיב ותיקן אותו, ולעיתים אף הוסיף לו פסקאות שלמות.²

בציטוט דברים מתוך הקונטרס השייך לרי"ה מרגליות וייחוסם לנצי"ב מוולוז'ין נכשלו לאורך השנים כמעט כל מי שעסקו בדעתו של הנצי"ב לעניין שמיטה בזמן הזה. יקצר המצע מלציין אותם לעשרותיהם, ורק להמחשה נזכיר את הרב צבי פסח פרנק (שו"ת הר צבי זרעים חלק ב עמ' צו ועוד), הרב יעקב קלמס (קובץ השמיטה' בעריכת הר"י בוקסבוים עמ' שיא-שיב), הרב שלמה זלמן אויערבך (מעדני ארץ' חלק א סי' יט, ועוד), הרב משה חסקין (כלכלת שביעית' עמ' תקעו ועוד), הרב שלמה יוסף זווין (לאור ההלכה' עמ' צז [מהדורת תשס"ד: עמ' קנא]) ועוד ועוד. כל אלה ייחסו לנצי"ב דעה הלכתית שלמעשה לא אחז בה³; גם חוקרים

2 אפשר שההבדלים הללו הם שהקשו על זיהוי קונטרסו "קול התור" כמקביל למה שנדפס בתוך שו"ת משיב דבר.

3 בפרט לעניין חלות קדושת שביעית על קרקע הפקר - נושא בו דיבר הרי"ה מרגליות

תורניים לא נמלטו מטעות זו, ביניהם הרב קלמן כהנא ('שנת השבע' עמ' קצד) והרב בצלאל לנדוי (במאמרו ב'המעין' תמוז תשל"ד [יד, ד] עמ' 28-29), שהאריכו לבנות מגדלים על הדברים שיוחסו לנצי"ב - בעוד שלמעשה הם נכתבו על ידי רי"ה מרגליות. כמוכן שאין שום תלונה על אלו שראו תשובה הנדפסת בשו"ת משיב דבר וסברו שמתחת ידו של הנצי"ב יצאה; התימה הוא על אלה שהכירו את קונטרסו של רי"ה מרגליות ואף ציטטו ממנו, ולא שתו את ליבם לזהות הכמעט מוחלטת בין קונטרסו לבין הדברים שבשו"ת משיב דבר⁴.

באופן פרדוקסלי ניתן לשער לבטח, שאילולא נדפס קונטרסו של הרב יהושע השל מרגליות בספרו של הנצי"ב ואף יוחס לו בטעות, היו דבריו שב"קול התור" שוקעים במשך הדורות למחשכי האלמוניות והשכחה, כפי שהיתה מנת גורלם של קונטרסים רבים מסוג זה שחברו סביב פולמוס השמיטה בתרמ"ט⁵; אך בשל טעות זו הירבו מחברים ורבנים לאורך הדורות לדון בדבריו, לכל פרטיהם ודקדוקיהם, כשהם מייחסים להם את סמכותו ההלכתית של הנצי"ב מוולוז'ין, מגדולי הדור המפורסמים.

האם ניתן לעקור טעות בת למעלה ממאה שנה, שנשתרשה אצל ספרים וסופרים רבים מספור, ונעשתה לחלק כמעט בלתי־נפרד מהדיון התורני בנושא היתר המכירה? קשה לדעת: "שבשתא, כיוון דעל - על". תעיד על כך העובדה - אותה עלה בידי למצוא אחר בדיקה נוספת - שאינני הראשון שהצביע על טעות זו: במהדורת הצילום של שו"ת משיב דבר שיצאה לאור בירושלים תשנ"ג בהוצאת "ישיבת וואלאזין" (שנים בטרם פורסם שו"ת נשמת חיים) נוספה במקום המתאים הערה קטנה המכילה את הציטוט הנ"ל ממכתב הר"ח ברלין (שעדיין היה בכת"י) - ובכל זאת נראה שבשלוש שנות השמיטה שעברו מאז, על שלל ספריהן ופרסומיהן, איש לא שם לב לתיקון החשוב הזה. ימים יגידו אם עתה, אחר פרסום העניין ביתר־הבלטה, ישתנה הדבר, ותעבור טעות זו מן העולם.

איתם הנקין

בקונטרסו. אגב כך נעיר על שגיאה זעירה אחרת, שנפלה בהדפסת דברי הנצי"ב: בפתח קונטרסו מופיע התאריך **תרל"ח** - וצ"ל כמובן **תרמ"ח**.

4 כדוגמת הרב קלמן כהנא ('שנת השבע' עמ' קצה); הרב חיים הירשנזון, שאף טרח וזיהה את שמו של הרב שכנגדו נכתב הקונטרס - הרב אולשוונגר - וציין מראה מקום לדבריו ('מלכי בקודש' חלק ב עמ' 144); ובפרט הביבליוגרף הדגול הרב מאיר וונדר יבל"א, שברשימת חיבורי השמיטה שערך ('המעין' טבת תשכ"ו שנה ו חוברת ב עמ' 25 ואילך, ותיקונים בגליונות הבאים) הזכיר הן את קונטרסו של הנצי"ב (מס' 17) והן את קונטרסו של רי"ה מרגליות (מס' 10), תיאר את החיבורים הנ"ל ואף ציין את הקשר בין שני האישים.

5 לרשימה מרוכזת של הקונטרסים הללו עי' במאמרי "עובדות ומיתוסים בפולמוס השמיטה", 'עלוני ממרא' גליון 121, קרית ארבע תשס"ח, עמ' 55-56.